

Polariseren binnen onze grenzen

Polariseren binnen onze grenzen

Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling

Polariseren binnen onze grenzen (advies 46)
Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling

ISBN 978 90 8850 103 6
NUR 775/740

© 2009 B.V. Uitgeverij SWP Amsterdam

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 j° het Besluit van 20 juni 1974, Stbl. 351, zoals gewijzigd bij het besluit van 23 augustus 1985, Stbl. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot Uitgeverij SWP (Postbus 257, 1000 AG Amsterdam) te wenden.

Voorwoord

Polarisatie is terug van weggeweest. In het land waar ‘polderen’ een werkwoord werd, lijken de maatschappelijke en politieke tegenstellingen recent weer toe te nemen. Voor het eerst is polarisatie ook object van doelgericht overheidsbeleid.

Tegen deze achtergrond heeft het kabinet de RMO gevraagd een advies uit te brengen over polarisatie. De Raad heeft dit vanuit zijn wettelijke opdracht – adviseren over participatie van burgers en stabiliteit van de samenleving – met graagte, maar ook met enige schroom opgepakt. Likt een advies over polarisatie immers niet altijd weer een vorm van polarisatie uit?

Raadsleden en adviseurs hebben voor dit advies diverse deskundigen gesproken. In 2008 belegde de RMO een aantal expertmeetings met als uitkomst een zogeheten Argumentenkaart (**zie Bijlage 1**) met voor- en nadelen van polarisatie. De inhoud ervan is de neerslag van de gevoerde discussies en vertolkt niet de mening van de Raad zelf.

Daarnaast is begin dit jaar de bundel *Polarisatie. Bedreigend en verrijkend* (2009) uitgegeven met uiteenlopende essays over oorzaken en gevolgen van polarisatie. De RMO dankt alle auteurs en deskundigen voor hun inbreng, zonder dewelke het advies nooit in deze vorm geschreven had kunnen worden. Hun namen staan achter in het advies vermeld. Ook dankt de Raad Pauline Slot voor haar redactie van het advies in zijn laatste vorm.

De Raad spreekt de hoop uit dat het advies mag bijdragen aan een beter verstaan van en een betere omgang met het verschijnsel polarisatie.

De commissie die het advies heeft voorbereid, bestaat uit:

Prof. mr. J.M. Barendrecht (Raad)

Mr. S. Harchaoui (Raad)

Drs. J.J. Omlo (secretariaat)

Drs. F.A. el Baktit Msc (secretariaat)

Mevr. dr. D. de Ruitter (secretariaat)

De verantwoordelijkheid voor het advies berust bij de Raad.

Mr. S. Harchaoui
voorzitter

Dr. R. Janssens
algemeen secretaris

Inhoudsopgave

Voorwoord 5

Samenvatting 9

1. Polariseren in de polder 19
 - 1.1 Waarom dit advies? 19
 - 1.2 Afbakening en vraagstelling 21
 - 1.3 Leeswijzer 22

2. Van polderen naar polariseren 23
 - 2.1 De wereld na 11 september 23
 - 2.2 Nederland na het poldermodel 24
 - 2.3 Terechte angst voor tegenstellingen? 28

3. De meerwaarde van polariseren 29
 - 3.1 Polariseren als middel om groepen en identiteiten te vormen 29
 - 3.2 Polariseren als middel om belangen te behartigen 32
 - 3.3 Binding en belangenbehartiging als kracht 36

4. De risico's van polariseren 37
 - 4.1 Te grote verwijdering tussen maatschappelijke groepen 37
 - 4.2 Verschraling van het inhoudelijk debat in de politiek 43
 - 4.3 Schade aan het welzijn van burgers 50
 - 4.4 Maatschappelijke instabiliteit, politieke verschraling, persoonlijke stress 51

5. Bijdragen aan constructief polariseren	53
5.1 De noodzaak van veerkracht	53
5.2 Overheid: terughoudend met groepsdefinities, verbinding faciliterend	54
5.3 Politiek: procesbewaking en gevarieerde debatvormen	62
5.4 Het recht voor burgers: reflectie op het conflictmodel	64
6. Aanbevelingen	69
Literatuur	73
Geraadpleegde deskundigen	81
Overzicht van uitgebrachte publicaties	83
Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling	87
Bijlage 1: Polarisatiekaart	89

Samenvatting

Van polderen naar polariseren

Een tijdlang hebben wij ons land gezien als een rustige poldersamenleving. Er werd naar compromissen gezocht, desnoods in achterkamertjes, zonder dat het tot scherpe discussies of stemverheffing kwam. Inmiddels is dat beeld veranderd. Tegenstellingen worden niet alleen vrijuit benoemd, maar ook uitvergroot – net zoals dat bijvoorbeeld in de jaren zestig en tachtig van de vorige eeuw het geval was. Er wordt weer volop gepolariseerd.

We zien dat in de samenleving als geheel, waar mensen uit de ene bevolkingsgroep zich scherp uitlaten over andere groepen. Met name de kloof tussen autochtonen en islamitische allochtonen lijkt zich vergroot te hebben – al blijkt tegelijk uit onderzoek dat beide groepen steeds meer waarden delen. Het gaat dus vooral om een gevoel van verwijdering. Maar ook andere groepen kunnen hard veroordeeld worden, afhankelijk van incidenten die veel aandacht krijgen; denk aan hangjongeren, agressieve patiënten, TBS'ers en – sinds de crisis – bankiers.

Verscherpte tegenstellingen zien we ook in de politiek. De verschillen tussen partijen worden scherper gemarkeerd, en de debatten worden feller. Politici zoeken naar manieren om met de nieuwe toon in de discussie om te gaan. Ook bepalen ze opnieuw hun positie nu onderwerpen die lange tijd niet besproken werden dankzij de polarisatie weer op de agenda staan. Tegelijk worden in het gepolariseerde debat nieuwe onderwerpen taboe verklaard: in een krachtige soundbite noemen partijen een maatregel dan 'onbespreekbaar'.

Ook in de dagelijkse omgang is polarisatie zichtbaar. Als burger treden we steeds meer in individuele onderhandelingsrelaties – met onze werkgever, met

onze energieleverancier, met onze zorgverzekeraar. Dat geeft ons vrijheid en verantwoordelijkheid, maar kan ook aanleiding zijn voor conflicten. Met een rechtsbijstandverzekering onder de arm gaan we dan de rechtszaal binnen, waar standpunten zich vaak verder verhardten, of het nu om een ontslagvergoeding, een scheiding of een schutting gaat.

We doen er allemaal aan mee en toch roept de polarisatie in onze polder ongerustheid op. Het lijkt alsof mensen zelf wel willen polariseren, maar tegelijk gevoeliger zijn geworden voor de stevige posities van anderen. We lijken in ieder geval banger te zijn dan op andere momenten in onze geschiedenis, toen stevig polariseren toch ook veelvuldig voorkwam.

Misschien dat de gewelddadige incidenten en de toename van bedreigingen in ons land daar een rol in spelen. Daarmee is immers het uiteinde van het spectrum in zicht gekomen, waar polarisatie niet langer een kwestie is van scherpe woorden. Vooral sinds de moord op de cineast Theo van Gogh ziet de overheid polarisatie als potentiële oorzaak van radicalisering. Polarisation is inmiddels nationaal én lokaal zelfs onderwerp van doelbewust overheidsbeleid.

De meerwaarde en de risico's van polarisatie

Vanwege de actualiteit en op verzoek van het Kabinet heeft de RMO zich gebogen over polarisatie als maatschappelijk thema. De Raad beziet polarisatie daarbij als zelfstandig fenomeen, dus los van eventuele radicalisering. Die kan namelijk een uitvloeisel zijn van polarisatie, maar noodzakelijk is dat zeker niet. Een verhit debat over het ontslagrecht zal bijvoorbeeld niet snel tot radicalisering leiden.

De analyse is dus breed. We onderzoeken welke voordelen polarisatie heeft voor een dynamische en open samenleving, en brengen in kaart wanneer nadelige gevolgen optreden. Leidraad daarbij is dat wij in onze samenleving streven naar participatie van alle burgers, en naar sociale en politieke stabiliteit. De voor- en nadelen van polarisatie zullen dan ook getoetst worden aan die twee doelen. Polarisation is constructief als het bijdraagt aan participatie en stabiliteit, en schadelijk als het die waarden ondermijnt.

Daarbij kijken we naar de drie meest relevante domeinen: de civil society met zijn maatschappelijke groepsvorming, de politiek met zijn debatten en besluiten, en de conflictbeslechting, waar tegengestelde visies per definitie de inzet zijn. De vraag is dan wat we kunnen doen om in elk van die domeinen

de voordelen te benutten en de nadelen in te perken. De eerste geadresseerde van het advies is de overheid. Maar de RMO richt zich dit keer ook tot de spelers in het politieke domein en de rechtspraak.

Daarbij verstaan we onder polariseren een communicatieve handeling waarin tegenstellingen of verschillen worden aangescherpt, mondeling of op papier. Maar polarisatie is niet alleen een handeling. Het is ook een proces van verwijdering tussen (groepen) mensen. Voor oorzaak en gevolg gebruiken we dus ongeveer dezelfde term; een strikte scheiding gaat ten koste van de leesbaarheid. Waar nodig zal de tekst nader expliciteren.

Met deze uitgangspunten luidt de adviesvraag nu als volgt: Wat betekent polarisatie voor de participatie van burgers en de stabiliteit van de samenleving, en op welke manier kan gezorgd worden voor constructieve polarisatie in het maatschappelijke, politieke en juridische domein?

Om beter zicht te krijgen op het veelkleurige fenomeen heeft de RMO deskundigen uit de wereld van wetenschap en beleid gevraagd de oorzaken en gevolgen van polarisatie in kaart te brengen. Dit heeft geresulteerd in een overzicht van dimensies van polarisatie (op een argumentenkaart, zie bijlage 1) en in een essaybundel (RMO, 2009a). Afhankelijk van de gekozen definitie blijken de auteurs polarisatie verschillend te waarderen. Iemand die onder polariseren verstaat “het tegen elkaar opzetten van groepen in de samenleving”, oordeelt uiteraard negatiever dan iemand die polariseren begrijpt als “een scherp debat voeren”.

Constructieve polarisatie in het maatschappelijke domein

De meerwaarde: essentieel voor groepsvorming en identiteit

Wat is de meerwaarde van polarisatie in de civil society? Polarisatie helpt bij de vorming van groepen. Mensen hebben altijd al familiegroepen gevormd. Een complexe miljoenenmaatschappij als de onze heeft echter allerlei soorten groepen nodig. Die bieden ons een platform om onze identiteit te ontwikkelen, bijvoorbeeld in kerken en moskeeën, op sportverenigingen, in scholen, als werknemer, en zelfs op het discussieforum voor de liefhebbers van dwergteckels op het internet. Ook maken groepen het mogelijk om belangen te behartigen die wij als individu maatschappelijk gezien niet over het voetlicht weten te krijgen. En door de bevolking in groepen op te delen bewaren we het overzicht.

De rol van polarisatie daarbij is dat de verschillen met andere groepen helder gemarkeerd kunnen worden. Dat zorgt voor binding binnen de groep en voor helderheid naar buiten toe. Tot zover dus goed nieuws. Polarisation is constructief als het ten dienste staat van de identificatie met de eigen groep. Dat maakt participatie mogelijk, en een stabiele maatschappij.

De risico's: stigmatisering en verwijdering

Maar polariseren kan een dermate eigen dynamiek krijgen dat de ontwikkeling van de groepsidentiteit gepaard gaat met een beknotting van de vrijheid van de ander. Dit gebeurt met name als mensen zich onveilig voelen of de ander als inferieur gaan beschouwen. De vrijheid om in de civil society te polariseren is dus niet zonder gevaar.

Het gevolg kan zijn dat 'de anderen' – stuk voor stuk individuen met een rijk geschakeerde identiteit – opgesloten raken in de collectieve identiteit van een groep waartoe zij in meerdere of mindere mate behoren. Dat is des te fruikender als de eigenschappen waarop zij worden 'ingedeeld' niet te beïnvloeden zijn, zoals herkomst, etniciteit of sekse, en daaraan negatieve eigenschappen worden verbonden.

Dat leidt uiteindelijk tot stigmatisering. De groepsidentiteit gaat fungeren als verklaring voor alles wat niet goed gaat. Voor mensen van buiten de groep wordt de gepercipieerde collectieve identiteit de oorzaak van alle maatschappelijke problemen. Voor mensen binnen de groep kan het negatieve beeld de verklaring gaan vormen voor elk persoonlijk falen. Verder in het verschieft liggende dan totale uitsluiting en sociale instabiliteit.

De weg: beschermen van rechten, voorzichtig met categoriaal beleid

De civil society, het terrein van de vrije identiteitsontwikkeling, vereist daarom handhaving van de wetten die groepsvorming voor allen mogelijk maken. Vrijheid van meningsuiting, vrijheid van godsdienst en vrijheid van vereniging staan daarin voorop. Die vrijheden gelden in de Nederlandse samenleving voor alle identiteiten en alle godsdiensten, inclusief hun heilige geschriften – daarover laat de Grondwet geen enkele twijfel. Polarisation is altijd een kwestie van gelijk oversteken. Of in goed Nederlands: wie kaatst moet de bal verwachten.

Maar ook het bestrijden van discriminatie en het verbod op geweld zijn wezenlijk, omdat daarmee groepen worden beschermd waaraan andere groepen

mogelijk aanstoot kunnen nemen. De overheid bewaakt daarmee de grens van positief naar negatief polariseren. Gelijkheid van een ieder voor de wet zorgt ervoor dat botsingen tussen identiteiten worden teruggebracht tot conflicten over gedrag. De rechtsstaat kent geen favorieten.

Tegelijk is de overheid een belangrijke partij in het markeren van maatschappelijke verschillen. Zo definieert zij groepen (zoals tienermoeders of milieuactivisten), om daar vervolgens beleid voor te ontwerpen dat kansen kan bieden of beperkingen op kan leggen. De RMO roept de overheid op om voorzichtig om te gaan met deze definitiemacht en het categoriale beleid dat daarop wordt gebaseerd, zeker als dat langs etnische lijnen loopt.

Onlangs richtte het kabinet een brief aan de Tweede Kamer (Tweede Kamer, 2008-2009b) waarin de Marokkaans-Nederlandse gemeenschap medeverantwoordelijk wordt gemaakt voor de aanpak van criminaliteit en overlast door Marokkaans-Nederlandse jongeren. Dit is een voorbeeld hoe het niet moet. Met zo'n brief wordt immers een hele groep aangesproken op de risico's die maar bij een deel ervan aanwezig zijn. Een hele groep wordt zo opgesloten in een collectieve etnische identiteit. Doe zoiets vaak genoeg, en het wordt een zichzelf waarmakende voorspelling.

De overheid mag geen favorieten hebben en moet ook geen zondebokken creëren. Burgers kunnen alleen aangesproken worden op hun gedrag, niet op hun herkomst. Etniciteit biedt op zichzelf geen verklaring voor criminaliteit. Vooral sociale omstandigheden spelen een verklarende rol. In die zin is een aanpak als hierboven ook niet doeltreffend.

Intussen zal de overheid wel helder moeten maken dat zij de sterk levende gevoelens van groepen burgers serieus neemt. Doet zij dit niet, dan wenden mensen zich af van het maatschappelijk verkeer en de politiek. Ook moet de overheid laten zien dat de achterliggende problemen echt worden aangepakt.

Dat hoeft echter niet te leiden tot verdere polarisatie. Integendeel: er kan juist gezocht worden naar verbinding. Door te focussen op problemen, niet op groepen, kunnen gedeelde belangen zichtbaar worden. Vrijwel alle bewoners in een wijk, ongeacht hun herkomst, willen veilig over straat kunnen. Alle ouders hebben opvoedingsvragen. Op zulke punten valt een brug te slaan; daar liggen ook de werkelijke oplossingen voor problemen.

Constructieve polarisatie in de politiek

De meerwaarde: benoemen van problemen en belangenbehartiging

Het politieke domein is een platform voor de expressie van verschillen en tegenstellingen in de samenleving. Polarisation is daar dus de core business. Het kan ervoor zorgen dat onaangename waarheden gezegd kunnen worden. Dat effect hebben we in Nederland recent gezien.

Verder behartigen politici de belangen van hun achterban. Zij moeten dus herkenbare standpunten formuleren. Ook zullen ze hoog willen inzetten in onderhandelingen over besluiten. In een goed verlopend onderhandelingsproces is zeker plaats voor polarisation. Tegengestelde meningen zorgen voor een scherpe confrontatie met het probleem.

Idealiter is er daarbij ook ruimte voor nieuwe perspectieven, nieuwe feiten en nieuwe oplossingen. De uitkomst kan een maatregel zijn waar niemand in het begin aan had gedacht – iets wat niet alleen het probleem oplost, maar ook nieuwe kansen biedt, bijvoorbeeld milieuwinst of lagere kosten.

De risico's: verschraving van het debat, kortademige besluiten

Polarisation kan dus het beginpunt zijn van een scherpe, open onderhandeling. Maar het kan ook anders gaan. In een te sterk gepolariseerde setting kan de inhoud juist op de achtergrond raken. Naarmate de toon feller wordt en de aanvallen persoonlijker, verschrapt het debat. Posities worden zo ferm ingenomen dat er geen onderhandelingsruimte meer is. Of onderhandeling wordt voorgesteld als iets wat alleen maar tot slappe maatregelen kan leiden.

Waar zo sterk wordt gepolariseerd dat samenwerking niet meer mogelijk is, gaat de kwaliteit van de besluitvorming achteruit. Moeilijke onderwerpen die electoraal gevoelig liggen, worden vermeden. Duurzame besluiten over complexe onderwerpen zijn steeds moeilijker te nemen.

In deze dynamiek speelt de medialogica een niet onbelangrijke rol. Er is stevige concurrentie, en de aandacht trekken wordt in die context steeds belangrijker. Stevige uitspraken, conflicten met harde tegenstellingen en een mooie spanningsboog, mediagenieke persoonlijkheden: ze doen het in dat verband allemaal goed.

Het gevolg is dat inhoudelijke kwesties nogal eens gereduceerd worden tot ruzies. Dat is niet goed voor het vertrouwen in de politiek. Politici worden intussen heen en weer geslingerd tussen het belang van meedoen aan die medialogica (de enige manier om hun standpunt goed laten horen) en zich terugtrekken – om eventueel achter de schermen, waar niet elke uitspraak een relletje kan worden, te onderhandelen. Dat is dan weer niet goed voor de transparantie.

De weg: oog houden voor besluitvorming, zoeken naar nieuwe debatvormen

Er is dus een mix nodig, waarbij polariseren optimaal benut kan worden, maar zonder een te grote prijs te betalen. Het vinden van die mix is primair aan de politici zelf. Maar zij hebben niet alles in de hand. Uit een proces van escalatie is het moeilijk ontsnappen.

De RMO meent daarom dat het tijd is om te zoeken naar nieuwe vormen van debat, waar inhoudelijke confrontaties in al hun complexiteit zichtbaar kunnen worden voor het publiek. Zo houden we in het vizier dat politiek er niet alleen is om stevige standpunten in te nemen, maar ook om besluiten te nemen.

In dat kader moeten er fora zijn om incidenten te bespreken, maar ook plekken waar langetermijnstrategieën in de openbaarheid kunnen groeien. Politici moeten niet alleen kunnen scoren met meningen, maar evenzeer betrokken zijn in een zoekproces, met feiten en nieuwe ideeën. Het format van voor en tegen zou dus aangevuld kunnen worden met een aantal varianten. De grondwettelijke procedures laten dit ook toe. Het gebeurt alleen nog niet.

In het verlengde van deze parlementaire zelfreflectie (Tweede Kamer 2008-2009a) en de nieuwe debatvormen die daaruit voort kunnen komen, zou het goed zijn als er een neutrale procesbewaking ontstond die duidelijk maakt of het politieke systeem nog doet wat burgers ervan verwachten. Langdurige onzekerheid over het functioneren van het politieke systeem kan namelijk een bron van instabiliteit gaan vormen.

De bottom line is voor de RMO dat een cultuur van verschil gewaarborgd is, ook op procesniveau. Verschillende soorten tegenstellingen komen in verschillende settings tot hun recht. Polariseren en verbinden zijn beide nodig. Op welke momenten voor het ene of het andere wordt gekozen moet niet van

boven af worden bepaald. Maar het moet ook niet afhangen van toevallig gegroeide parlementaire processen en procedures, en worden aangejaagd door het proces van medialogica.

Constructieve polarisatie in het juridische domein

De meerwaarde: verantwoordelijkheid en autonomie

In relaties tussen burgers onderling kan polariseren bijzonder nuttig zijn. In een onderhandelingsamenleving waarin veel diensten geprivatiseerd zijn, moeten mensen hun belangen weten te formuleren en kunnen behartigen. Werknemers kunnen zich onderscheiden van hun collega's; partners formuleren hun tegengestelde belangen en zoeken van daaruit naar oplossingen die voor beiden werken. Ook in de openbare ruimte is het nuttig dat mensen voor zichzelf opkomen. Op die manier kunnen mensen verantwoordelijkheid dragen voor de invulling van hun leven, en hun eigen belangen behartigen.

De risico's: schade aan het welbevinden

Ook hier is echter evenwicht nodig tussen confrontatie en verbinding. Polarisatie is – zo blijkt uit conflictonderzoek – productief als er niet op de man wordt gespeeld en er geen escalatie optreedt. Onderling vertrouwen en bereidheid tot samenwerking zijn onontbeerlijke voorwaarden voor een goede uitkomst.

Het tegendeel – een negatief interactiepatroon met aanhoudende kritiek, defensief reageren, negeren en minachting – is de grootste bedreiging voor relaties. Elkaar ongezoeten de waarheid zeggen gaat gemakkelijk over in schelden en verbaal geweld, wat de openbare ruimte onveilig maakt. Zulke vormen van persoonlijke polarisatie tasten de gezondheid en het welbevinden aan. Negatieve interactiepatronen zijn een belangrijke bron van arbeidsongeschiktheid, en zijn sterk gerelateerd aan huiselijk geweld.

De weg: meer ruimte voor onderhandeling

Lang niet alle conflicten tussen burgers monden uit in een juridische strijd, maar die mogelijkheid is er wel. De rechtsstaat kent immers allerlei mechanismen voor conflictbeslechting. Opvallend genoeg zijn de meeste van deze procedures gebaseerd op een polariserend format.

Het model van eis en verdediging is in de rechtspraak dominant aanwezig. Als er eenmaal een vertrouwensbreuk of escalatie is ontstaan, helpt zo'n conflict-

model echter niet om een oplossing te vinden. Het leidt vooral tot verharding van standpunten, patstellingen en kostbare procedures. Niet voor niets bestaat er binnen en buiten justiekringen grote ambivalentie over de effectiviteit van juridische conflictbeslechting.

De integratieve methode, die in het teken staat van een creatief zoekproces om de belangen van beide partijen zo goed mogelijk te dienen, kan hier uitkomst bieden. De rechter hakt dan geen knopen door, maar staat de partijen toe die zelf te ontwarren. Wel fungeert hij als snel toegankelijke toezichhouder op het proces en als beslisser bij impasses.

Aanbevelingen

Hierboven zijn ideeën gegeven voor constructieve polarisatie in de civil society, in de politiek en in de conflictbeslechting. Steeds bleek dat polarisatie belangrijke voordelen heeft. Die kunnen echter veranderen in verontrustende nadelen als het proces te ver gaat. Verwijdering is dan een groot gevaar. Waar polarisatie maatschappelijke, politieke en persoonlijke relaties aantast en deze systematisch ondermijnt, komen de maatschappelijke participatie en sociale stabiliteit onder druk te staan.

Zo ver hoeft het echter niet te komen. We moeten ook niet te bang zijn voor harde woorden. En we moeten beseffen dat polarisatie wederkerigheid vereist: wat wij zelf doen, moeten we ook van anderen kunnen verdragen. Dat vereist veerkracht bij onszelf en vertrouwen dat onze democratie wel tegen een stootje kan. Periodes van polarisatie worden doorgaans gevolgd door tijden waarin verbinding weer meer centraal staat. Zo gaat dat.

Nog beter dan een slingerbeweging te maken, met steeds het risico te ver door te schieten naar één kant, is het als we doorlopend zoeken naar de juiste balans. Dan hebben we optimaal plezier van wat polarisatie ons kan bieden en houden we de nadelen in toom. Hieronder vat de RMO tot slot kernachtig samen langs welke lijnen gewerkt kan worden aan constructieve polarisatie, gericht op een stabiele samenleving die ruimte biedt aan de identiteit en groei van alle burgers.

1. *Bestuur*: handhaaf de fundamentele vrijheden die polarisatie mogelijk maken, doe dat gelijk voor iedereen (reciprociteit), en zet de definitievorming van de staat neutraal in. Wees bijvoorbeeld terughoudend met categoriaal beleid langs etnische lijnen.

2. *Politiek*: creëer een forum waarin procedures voor politiek debat en besluitvorming kunnen worden besproken en verrijkt. Zorg voor een variëteit van processen in het publieke domein die zowel polarisatie als verbinding ondersteunen. Betrek daar ook de media bij.

3. *Recht*: neem polarisatie niet als standaard voor conflicten, maar zorg voor procedures in een verbindende setting, waarin gestreefd wordt naar werkbare, rechtvaardige resultaten die passen bij de belangen van betrokkenen. Dat leidt ook tot normbevestiging.

1. Polariseren in de polder

1.1 Waarom dit advies?

Steeds scherpere tegenstellingen

In het land waar 'polderen' een werkwoord werd dat staat voor consensusvorming, lijken recentelijk steeds scherpere tegenstellingen te ontstaan. Een willekeurige greep uit het nieuws duidt op polarisatie in de polder. Creationisten en evolutionisten voeren een heftige discussie waarbij huis aan huis folders worden verspreid. De verschillen tussen moslims en niet-moslims worden in het politieke en maatschappelijke debat scherp aangezet. Door de kredietcrisis staan burgers en bankdirecteuren opeens tegenover elkaar. Hulpverleners voelen zich bedreigd door familieleden van slachtoffers en in de rechtzaal zet het OM die verhoudingen verder op scherp door hoge straffen als oplossing te presenteren.

De Trendanalyse Polarisation en Radicalisering 2008 (Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, 2008) laat zien dat er niet alleen harde woorden vallen. Autochtonen en allochtonen leven meer gesegregeerd en er is maar beperkt sprake van interetnische contacten. Verder stijgt het aantal meldingen van discriminatie, is er een groot aantal racistische spanningen en confrontaties, en voelt dertig procent van de burgers zich buitengesloten. Het signaal dat autochtonen en allochtonen recentelijk iets minder negatief over elkaar zijn gaan denken, doet aan het totaalbeeld niet veel af.

Polarisatie in de beklagdenbank

Inmiddels is deze polarisatie zelf ook onderwerp van debat geworden. Vooral sinds de moord op cineast Theo van Gogh door een extremistische Nederlandse

moslim is de overheid polarisatie als potentiële oorzaak van radicalisering gaan zien. Dat was een reden om polarisatie nationaal én lokaal tot onderwerp te maken van overheidsbeleid.

Daartoe heeft het kabinet een Actieplan vastgesteld dat polarisatie en radicalisering wil bestrijden, door de binding met de Nederlandse samenleving en het draagvlak voor de waarden van de democratische rechtsstaat te vergroten. Het Actieplan focust op spanningen langs etnische en religieuze lijnen, en op het indammen van de negatieve vormen van polarisatie (Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, 2007).¹

De keuze om polarisatie en radicalisering in samenhang te beschouwen is aan de ene kant begrijpelijk. Het is immers een belangrijke taak van de overheid om de rechtsstaat te beschermen. Tegelijk wordt polarisatie daarmee onbedoeld in een verdachte hoek geplaatst, en dat is niet terecht. Polarisation (volgens Van Dale: een proces van verscherping van tegenstellingen²) hoeft immers niet tot radicalisering te leiden.

Zo kan stevig politiek debatteren over bijvoorbeeld het ontslagrecht prima zonder dat er sprake is van radicalisering. Ook andere vormen van polarisatie ondermijnen op geen enkele manier onze rechtsstaat. Denk aan ouders in een echtscheiding of burens die met elkaar overhoop liggen over een schutting. Zulke conflicten zijn niet prettig, maar ze horen bij het met elkaar samenleven. Waar bedrijven polariseren, spreken we zelfs van gezonde concurrentie.

Een nieuwe weging van voor- en nadelen

Polariseren is dus een onvermijdelijk en onmisbaar maatschappelijk verschijnsel, ook in de polder. Het gebeurt in alle geledingen van de samenleving. Het stelt ons in staat ons eigen denken aan te scherpen en uit te dragen, ons te verenigen en ons tegen elkaar af te zetten. In bepaalde gevallen zal het kunnen leiden tot radicalisering. Maar er zijn veel andere mogelijke effecten, positief en negatief.

Welke effecten zijn dat? En hoe moeten we die waarderen? Over die kwestie heeft de RMO zich gebogen. Met dit advies over polarisatie wil de Raad een bijdrage leveren aan het debat en aanbevelingen doen om vruchtbare polarisatie te stimuleren en ondermijnende polarisatie tegen te gaan. Uitgangspunt daarbij is een stabiele maatschappij waarin burgers naar vermogen kunnen participeren.

1.2 Afbakening en vraagstelling

Invulling van het begrip ‘polarisatie’

Hierboven zagen we dat polarisatie in alle geledingen van de samenleving voorkomt, zowel in de betekenis van ‘aanscherpen van verschillen in de manier van spreken of schrijven’ als in de zin van ‘een proces van verwijdering tussen (groepen) mensen in houding, emoties of gedrag’.

In onze analyse van voor- en nadelen zullen we ons vooral richten op polarisatie als communicatieve interactie. Daarbij kijken we naar de rol die polariserende communicatie speelt in verschillende domeinen: in het proces van maatschappelijke groepsvorming, in de politiek en in conflicten tussen burgers onderling.

Polarisatie heeft in deze drie domeinen immers verschillende verschijningsvormen. Ook zijn er verschillende spelregels en praktijken die de context voor productieve polarisatie vormen. Zij kunnen helpen om maatschappelijk ondermijnende vormen tegen te gaan. In onze aanbevelingen vragen we vooral aandacht voor de invloed van de overheid op deze setting.

Hoofdvraag van het advies

Vanuit deze uitgangspunten kan de hoofdvraag nu als volgt worden geformuleerd:

Wat betekent polarisatie voor de participatie van burgers en de stabiliteit van de samenleving, en welke rol heeft de overheid in dit verband?

Om deze vraag te kunnen beantwoorden onderzoeken we de volgende punten:

1. Welke gunstige effecten heeft polarisatie voor een stabiele samenleving met participerende burgers?
2. Welke nadelige effecten heeft polarisatie voor een stabiele samenleving met participerende burgers?
3. Is er een rol voor de overheid en voor andere actoren om gunstige effecten te stimuleren en nadelige effecten tegen te gaan? Zo ja, wat kan die rol dan zijn?
4. Hoe werkt dat uit op ieder van de terreinen: maatschappelijke groepsvorming, politiek en relaties tussen burgers?

1.3 Leeswijzer

Als basis voor de analyse schetsen we in hoofdstuk 2 eerst de politiek-maatschappelijke ontwikkelingen die polarisatie tot een actueel en veelbesproken thema maken. Vervolgens zoomen we in hoofdstuk 3 in op de positieve effecten van polariseren. In hoofdstuk 4 beantwoorden we de vraag wanneer polarisatie de participatie van burgers in een stabiele maatschappij juist kan bedreigen.

In hoofdstuk 5 maken we de overstap van analyse naar advisering. Wanneer is ingrijpen in maatschappelijke polarisatieprocessen gerechtvaardigd en hoe kan de overheid hier in haar beleid rekening mee houden? In hoeverre zijn in de politiek aanpassingen nodig om polarisatie als kracht te benutten? En hoe kunnen hardnekkige polarisatieprocessen in ons rechtssysteem een constructievere wending krijgen? Hoofdstuk 6 bevat de concrete aanbevelingen op deze punten.

Noten

1. Het kabinet omschrijft polarisatie als “de verscherping van tegenstellingen tussen groepen in de samenleving die kan resulteren in spanningen tussen deze groepen en toename van de segregatie langs etnische en religieuze lijnen”.
2. Polariseren als werkwoord omschrijft Van Dale als: “spanningen en tegenstellingen tussen personen en groepen doen ontstaan of toespitsen”.

2. Van polderen naar polariseren

2.1 De wereld na 11 september

Twee decennia terug, eind jaren tachtig, begin jaren negentig, waren er signalen dat de grote tegenstellingen in de wereld langzaam tot het verleden zouden gaan behoren. Na het einde van de Koude Oorlog zou er volgens velen een periode aanbreken van vrede en harmonie, met de liberale democratie als enig overgebleven regeringsvorm die toekomstbestendig was (Fukuyama, 1992).

Met het aanbreken van het nieuwe millennium is de angst weer terug. Het wereldwijd heropleven van felle botsingen tussen groepen langs politieke, religieuze en culturele lijnen wordt door velen aangehaald als het bewijs van het postume gelijk van Samuel Huntington (1993). Er zou eerder sprake zijn van botsende beschavingen dan van harmonieus met elkaar samenleven.

Nu was het misschien ook wel naïef om te veronderstellen dat conflict en polarisatie tussen groepen, landen en zelfs beschavingen tot het verleden zouden behoren (Kinneking, 2009). Maar het eerste decennium van het nieuwe millennium heeft veel tekenen van oorlog, terrorisme en zelfs genocide laten zien.

De aanslagen van 11 september 2001 op het World Trade Center en het Pentagon waren een doelbewuste daad om de polarisatie tussen twee bevolkingsgroepen te bevorderen. De bommen op Afghanistan en Irak, de spectaculaire

(zelfmoord)aanslagen in Bali, Madrid, Casablanca en Londen, maar ook de demonstraties naar aanleiding van de Deense spotprenten stonden alle in het teken van toenemende spanningen tussen Oost en West.

Deze verscherpte tegenstelling tussen het 'westen' en 'de wereld van islam' vindt plaats tegen de achtergrond van een bredere heropleving van 'grote verhalen'. Ontwikkelingen als globalisering, migratie en individualisering zorgen ervoor dat veel mensen een verlies van identiteit en zekerheden ervaren.

Dit verlies, in combinatie met de toegenomen confrontatie met anderen, zou er volgens diverse deskundigen toe leiden dat religieus en nationalistisch fundamentalisme een opleving kan doormaken (Roy, 2002; Buruma en Margalit 2004). In de VS uit dit zich in de opkomst van religieus rechts, in Europa in allerlei pogingen om de eigen cultuur en geschiedenis te bekrachtigen door symbolische of daadwerkelijke grenzen te trekken.

2.2 Nederland na het poldermodel

Ook in Nederland leken scherpe ideologische conflicten in de laatste decennia van de 20e eeuw tot het verleden te behoren (Oerlemans, 1990). Economische voorspoed en het aanvankelijke succes van de paarse, op consensus gerichte bestuurscultuur slepen de scherpe randjes van het ideologische debat. Net als in andere westerse landen was politiek sinds de val van de muur steeds meer gaan lijken op het uitwisselen van onderhandelbare belangen. Politiek was een kwestie van management geworden (Koenis, 2008).

Nieuwe tegenstellingen

De afgelopen jaren zijn we echter getuigen van een omslag. Fundamentele vragen over onze identiteit, over normen en waarden, over de rol van religie en over de vrijheid van meningsuiting zijn inmiddels de inzet van politieke en maatschappelijke strijd. De auteurs die een bijdrage leverden aan de RMO-bundel *Polarisatie* (2009) staan hierbij stil.

Vooraf over de multiculturele samenleving en de islam is de laatste jaren hevig gepolariseerd. Maar de tegenstellingen beperken zich zeker niet tot dat domein. We geven een aantal voorbeelden van polarisatie in Nederland anno 2009.

Moslims en niet-moslims

De aanslagen in New York hebben ook in Nederland de verhouding tussen moslims en niet-moslims op scherp gezet. In geen ander Europees land lijken de gebeurtenissen van 11 september geleid te hebben tot zo veel angst voor de islam en tot zo veel uitingen van publiek wantrouwen jegens moslims als in Nederland (Prins, 2004).

Het aantal gewelddadige aanvallen op moskeeën was in vergelijking met ons omringende landen hoog, en Nederlandse moslims maakten aanvankelijk melding van een aanmerkelijke toename van op hen gericht agressief gedrag. Tegelijkertijd zorgden de uitkomsten van een onderzoek onder Nederlandse moslims voor beroering. Bijna de helft van de geïnterviewden had begrip voor de aanslagen; een kwart voelde op zijn minst 'een beetje sympathie' (Prins, 2004).

Het optimistische zelfbeeld van Nederland, en het beeld van polderen als succesformule voor economische groei en maatschappelijke samenhang, liep door dit alles een behoorlijke deuk op. Hoe was het mogelijk dat medeburgers zo veel vijandigheid koesterden tegen de westerse cultuur en de Nederlandse samenleving?

Twee politiek getinte moorden en brandstichtingen in scholen, moskeeën en kerken zorgden voor hoog oplopende discussies over de verhoudingen in de samenleving. Media berichtten over terrorisme, de radicale islam, dreiging-niveaus en etnische spanningen in de samenleving. In reactie op deze 'sfeer van frustratie over de multiculturele samenleving', en ter voorkoming van 'aanhoudende interetnische conflicten die op termijn de sociale stabiliteit in de samenleving kunnen bedreigen'³, stelde het kabinet in 2007 een Actieplan Polarisation & Radicalisering vast. Met het Actieplan wil het kabinet polarisation en radicalisering bestrijden door het draagvlak voor de waarden van de democratische rechtsstaat te vergroten.

'Het volk' en 'de politieke elite'

Een andere tegenstelling waarover momenteel veel te doen is, is die tussen wat wel 'het volk' wordt genoemd, en de (politieke) elite die het voor het zeggen zou hebben. Een grote groep Nederlanders is ontevreden over de politiek en de wijze van besturen. Veel kiezers zouden zich allang niet meer met hun regering en volksvertegenwoordigers kunnen identificeren en laten dat ook

weten. Het wantrouwen tegenover de politiekbestuurlijke elites kwam tot een voorlopige uitbarsting in wat de 'Fortuyn-revolte' is gaan heten.

Sindsdien spelen politici in op deze trend door zich sterker te oriënteren op 'het volk' en meer afstand te nemen van 'het Haagse gedoe'. Van links tot rechts is het een normale praktijk geworden om zich af te zetten tegen het poldermodel, en vooral tegen management van boven af. Noties als 'het volk' en 'de gewone burger' zijn inmiddels gemeengoed (Koole, 2006; Houtman, 2008; Van Praag en Brants, 2005).

Verder signaleren verschillende auteurs een toename van politieke polarisatie in de vorm van campagneformats waarbij de politieke tegenstander in diskrediet wordt gebracht met negatieve kwalificaties (Van Holsteyn en Walter, 2009). Dankzij een groeiende groep zwevende kiezers en de alomtegenwoordigheid van peilingen is de concurrentie om de kiezer sterk toegenomen. Dit maakt het verleidelijk om de politieke tegenstander met daadkrachtige onliners te bestrijden en een agressieve confrontatie aan te gaan.

Ook deze tegenstellingen leiden tot verharding en verruwing (Van Praag en Brandts, 2005; Van Holsteyn en Walter, 2009). In het parlement leeft inmiddels bezorgdheid over de toegenomen politieke polarisatie. Uit de resultaten van de parlementaire zelfreflectie (Tweede Kamer, 2008-2009a) blijkt dat verschillende politici zich storen aan doelbewuste polarisaties, bijvoorbeeld wanneer moties strategisch worden ingediend, terwijl allang bekend is dat er geen steun zal zijn. Hetzelfde geldt voor het aanvragen van spoeddebatten zonder dat er een goede reden lijkt te zijn voor de haast.

'Nette burgers' en 'onaangepasten'

Een derde type tegenstelling waarvan we regelmatig voorbeelden zien is die tussen 'nette burgers' en mensen die op de een of andere wijze worden weggezet als onaangepast en anders. Allerlei groepen zijn het doelwit van ferme uitspraken: niet-westerse immigranten ('grenzen dicht!'), criminelen ('doodstraf!'), TBS'ers ('opsluiten en de sleutel weggooien'), uitkeringsgerechtigden en daklozen ('profiteurs'), en hangjongeren ('criminelen in de dop') (Kunne-man, 2005; Duyvendak en Houtman, 2009; RMO, 2008). Wat deze groepen gemeen hebben, is dat zij ervaren worden als buiten de orde staand.

Onderzoekers spreken in dit verband van een verlangen om de orde in het land te herstellen door alles wat afwijkt van 'het vertrouwde' en 'het gewone' met harde hand te bestrijden (zie bijvoorbeeld Roberts en Rokeach, 1956; McDill, 1961; Blank, 2003; Houtman, 2008). Daarbij bestaat de neiging in categorieën te denken. Zodra de eigen zoon of dochter deel uitmaakt van een groepje jongeren dat op straat staat te lachen en sms-en, is de angst opeens veel minder groot en het oordeel een stuk milder.

'Spaarzame burgers' en 'roekeloze bankdirecteuren'

Waar polarisatie de modus is geworden, kunnen steeds nieuwe tegenstellingen ontstaan. Zo waarschuwen opiniemakers sinds het uitbreken van de kredietcrisis dat de protesten tegen bankiers, bonussen en falende politici scherpe vormen zullen aannemen ('burn a banker!'). Wie dacht dat de kredietcrisis tot maatschappelijke samenhang zou leiden, lijkt bedrogen uit te komen. "Bazen zijn nergens meer veilig", kopte dagblad De Pers naar aanleiding van de verharding van protestacties van vakbonden tegen bestuurders. En de eerste bankier heeft zijn spijt al betuigd, op tv, in het amuserende praatprogramma van Pauw en Witteman.

Creationisten en evolutionisten

Het feit dat 2009 Darwinjaar is, blijkt ook al aanleiding voor polarisatie, namelijk tussen conservatieve christenen en overtuigde atheïsten. Billboards langs snelwegen en op bussen en daken doen daarbij dienst als wapens in de strijd om het eigen gelijk.

Burgers en maatschappelijke dienstverleners

Een laatste voorbeeld. Burgers zijn volgens velen in toenemende mate assertief (Tonkens, 2003; Van der Lans, 2005). Ze stellen hoge eisen aan artsen en willen aan het loket niet meer op hun beurt wachten, en zelfs hulpverleners worden bedreigd. Veel maatschappelijke dienstverleners voelen zich dan ook onveilig. Dat vertaalt zich in kogelvrij glas en andere verdedigingslinies die weer afstand scheppen tot de klant, wat een bron is van nieuwe irritaties.

De sfeer bij de sociale dienst, in de trein en in de publieke ruimte kan daaronder lijden. Ook in e-mails en op het web is verharding zichtbaar. Op websites als geenstijl.nl is assertiviteit de norm en worden de grenzen van respect voor anderen iedere dag verkend.

2.3 Terechte angst voor tegenstellingen?

Nederland heeft zich recentelijk ontwikkeld van een op consensus gerichte samenleving tot een veel meer gepolariseerde samenleving, zo veel is wel duidelijk. Angst voor veranderingen en verlies van zekerheden blijkt, zo zagen we hierboven, daarin een belangrijke rol te spelen.

De polarisatie roept op zichzelf echter ook weer angst op. Dit is opvallend, zeker als we bedenken dat vóór de ‘polderjaren’ ook vaak flink werd gepolariseerd. Zo kenden de jaren tachtig veel grimmige manifestaties van conflicten, zonder dat de overheid daar speciaal beleid voor formuleerde. In de jaren zestig en zeventig werd maatschappelijke polarisatie helemaal als minder problematisch ervaren.

Twee fenomenen lijken dus samen op te gaan. Van de consensuscultuur in de jaren negentig zijn we overgegaan naar een polarisatiecultuur. Tegelijk lijkt de sensitiviteit voor polarisatie te zijn toegenomen: we voelen ons sneller bedreigd door scherpe tegenstellingen.

Is dat terecht? In de volgende hoofdstukken leggen we de dynamiek achter polarisatie bloot. In hoeverre is het markeren van verschillen – en mogelijk zelfs het aanscherpen van tegenstellingen – productief? Wanneer treden er schadelijke neveneffecten op die de stabiliteit van de samenleving ondermijnen en het bepaalde burgers moeilijker maken om veilig en volwaardig te participeren?

Noot

3. Jaarverslag AIVD 2005.

3. De meerwaarde van polariseren

Dit hoofdstuk is gewijd aan de positieve rol die het polariseren kan hebben in onze samenleving. Twee belangrijke functies passeren de revue: polariseren als factor in de vorming van groepen en identiteiten, en polariseren als manier om belangen te behartigen.

3.1 Polariseren als middel om groepen en identiteiten te vormen

Polariseren kan verschillende positieve functies vervullen in een stabiele samenleving met participerende burgers. Ten eerste speelt polarisatie een rol in de vorming van groepen en identiteiten. Hoe gaat dat in zijn werk? Daarover gaat het in deze paragraaf. We beginnen met een korte beschouwing over de dynamiek van groepsvorming. Daarna gaan we in op de positieve rol die polarisatie daarbij kan spelen.

De dynamiek van groepsvorming

Groepen zijn onmisbare bouwstenen in onze samenleving. Burgers die op zoek zijn naar hun eigen persoonlijke identiteit, verwezenlijken die door zich bij groepen aan te sluiten. Ook de participatie in de samenleving verloopt voor een deel via groepen: scholen, werkplekken, kerken, verenigingen, politieke partijen. En al die groepen bestaan bij de gratie van geconstrueerde verschillen met andere groepen (Schinkel en van den Berg, 2009).

Zijn er eenmaal groepen, dan kan het belangrijk zijn voor het voortbestaan om de eigenheid scherp te blijven markeren. Een 'ik' of 'wij' bestaat immers alleen op voorwaarde dat er ook 'anderen' zijn (Baumann, 1996; Jenkins, 2005; Tilly, 1998). Groepsidentiteiten kunnen dan ook krachtige vormen aannemen in het

denken, voelen, spreken en handelen van mensen. Waar dat gebeurt, kan dit reële consequenties hebben voor het dagelijkse leven (Verkuyten, 2005).

Wie zijn eigen identiteit markeert, doet daarmee (bewust of onbewust) ook iets met de ander. Groepsidentiteiten ontwikkelen zich in de civil society dus in relatie tot elkaar. Met de opkomst van de milieubeweging krijgt de industrie bijvoorbeeld een ander imago en daarmee een andere identiteit. Dit heeft deels een zelfversterkende werking, want die identiteit trekt ook weer bepaalde mensen aan.

Er kan ook een tegenbeweging ontstaan. Zo kan een bedrijf dat zich met een nieuwe missie succesvol profileert, andere bedrijven stimuleren om zich op de eigen toegevoegde waarde te bezinnen. Ook zien we dat industriële bedrijven zich niet laten definiëren door de milieubeweging, maar een nieuwe, groene identiteit creëren. Als mensen zichzelf niet langer herkennen in bestaande indelingen, dan construeren zij nieuwe categorieën.

Deze mogelijkheid tot verandering onderstreept dat groepen en individuele identiteiten niet statisch zijn. Het zijn constructies die elke dag opnieuw gerechtvaardigd, verdedigd en bestreden worden (Billig, 1996; Pels, 2005; Tempelman, 1999; Verkuyten, 2005).

Groepen zijn in die zin wilsgemeenschappen: de instandhouding ervan is afhankelijk van de wil van de individuele groepsleden. Ze kunnen worden veranderd, vernieuwd en afgebroken door de mens, omdat zij ook zijn uitgevonden door de mens. Zolang mensen echter blijven geloven in de identiteit en die aan anderen overdragen, wordt het groepsbewustzijn in stand gehouden (Pels, 2005).

Niet in alle groepen is de binding even sterk. Duyvendak en Hurenkamp (2004) onderscheiden bijvoorbeeld 'lichte gemeenschappen', waarin sprake is van zwakke, losse en tijdelijke bindingen. Lichte gemeenschappen zijn dynamisch, open naar de buitenwereld en gebaseerd op vrijwilligheid en kennen relatief weinig gedragsnormen. Mensen kunnen zo'n groep gemakkelijk verlaten en zich zonder probleem aansluiten bij een nieuwe groep. Dit geldt vaak voor bijvoorbeeld sportverenigingen, sociale bewegingen en politieke partijen.

Maar er bestaan ook groepen met een veel minder vluchtig en veranderlijk karakter (Van de Vijver, 2009). Zo zijn nationale, religieuze en etnische groeps-

dentiteiten sterk verweven met de maatschappelijke instituties en de cultuur. Ook kennen ze vaak een lange geschiedenis. Dit soort identiteiten is daarom veel stabiel en als vanzelfsprekend aanwezig in het dagelijks leven. Kinderen leren ze te verinnerlijken. Ze voelen natuurlijk aan.

De ruimte om deze groepsidentiteiten te veranderen, te relativeren en af te leggen is dan ook veel beperkter (Jenkins, 2005; Verkuyten, 1999). Hoewel zij een andere dynamiek kennen, geldt ook voor identiteiten die betrekking hebben op de seksuele geaardheid en het geslacht dat zij niet zomaar af te leggen zijn.

Polariseren als middel om groepen emotioneel te binden

Wat betekent de dynamiek van groepsvorming nu voor de rol die polarisatie kan spelen in de vorming van groepen en identiteiten? Ten eerste blijkt uit de literatuur dat polarisatie bijdraagt aan de emotionele binding binnen een groep. Het scherp neerzetten van de eigen identiteit kan een gevoel van eenheid, binding, zelfrespect en eigenwaarde geven. Mensen koesteren een diep verlangen om ergens bij te horen en polarisatie speelt daarin een cruciale rol: het draagt bij aan het creëren of consolideren van het zelfbeeld. Afzetten tegen anderen – in de jeugd tegen ouders, leraren, jongeren uit andere straten of met andere stijlen; in het latere leven tegen leiders, werkgevers of buitenlanders – creëert samenhang in de groep (Van Hemert et al., 2005; Van de Vijver, 2009; Verkuyten, 2005). In het voorbeeld hieronder zien we hoe een jonge vrouw trots is op haar Amsterdamse identiteit.

Amsterdamse jongvolwassenen blijken zich ongeacht hun etnische afkomst in sterke mate Amsterdamer te voelen. Ze zijn trots op de hoofdstad, onder meer vanwege de tolerante en progressieve cultuur (Van der Welle en Mamadouh, 2008). Een jonge vrouw van 27 jaar verwoordt het als volgt:

“Hier in Amsterdam heeft iedereen toch wat opener, ruimere blik, progressiever, meer culturen. Er gebeurt meer en dus daarom vind ik Amsterdam ook niet echt Nederlands. Het is net als dat New York geen Amerika is, vind ik Amsterdam geen Nederland. En daarom voel ik me dus ook meer een Amsterdamer, omdat ik me meer kan vereenzelvigen met die cultuur die hier heerst en niet zozeer met de cultuur die in Nederland heerst.”
(Karin, 27 jaar, Nederlandse afkomst)

Groepsvorming door polarisatie kan voortkomen uit de identificatie met een positieve identiteit, zoals in dit voorbeeld, maar kan ook het resultaat zijn van negatieve emoties. Uit een studie van Linden (2009) naar mensen die zich aansluiten bij extreemrechtse bewegingen, blijkt dat zij boos en teleurgesteld zijn. Ze zijn ontevreden over hun situatie en voelen zich achtergesteld. Ook die emoties kunnen een bindende functie hebben, omdat polariseren kan helpen gevoelens te kanaliseren. Een vergelijkbaar geluid klinkt door in het werk van Swierstra en Tonkens (2009). Zij concluderen dat polarisatie soms het antwoord is op een gebrek aan zelfrespect, orde en zingeving.

Polarisatie kan ook een stap betekenen in de emancipatie van minderheden. Mensen voelen zich achtergesteld en creëren tegelijk een duidelijk gemarkeerde, binnen de groep als positief ervaren identiteit. Die is dan niet het resultaat van gewoonte en routine, maar bewust gekozen op basis van reflectie. In de homo-emancipatie werden scheldwoorden zo bijvoorbeeld geuzennamen. Momenteel wordt de combinatie van achtergesteld zijn en zoeken naar een positieve identiteit steeds vaker gesignaleerd onder Nederlandse moslimjongeren (Buitelaar, 2009; Ketner, 2008).

Polariseren als middel om overzicht te bewaren

Scherpe tegenstellingen roepen niet alleen een gevoel van binding met de eigen groep op. Polariseren kan ook een cognitieve functie hebben: mensen plaatsen elkaar in groepen om het overzicht te bewaren. De samenleving is complex. Om de vaak grote hoeveelheid informatie snel te kunnen verwerken en onthouden, zullen mensen zoeken naar categorieën die houvast bieden. Groepen waaraan specifieke eigenschappen worden toegeschreven zijn zulke categorieën. Polariseren is daarmee een manier om de werkelijkheid te duiden en begrijpen (Van Hemert et al., 2005).

3.2 Polariseren als middel om belangen te behartigen

Groepen die in de civil society zijn gevormd kunnen vervolgens ook een specifieke functie gaan vervullen: het worden belangenorganisaties, die gepolariseerde posities in gaan nemen. Een complexe maatschappij met miljoenen burgers heeft deze vorm van organisatie nodig. Om te zorgen dat bijvoorbeeld consumentenbelangen en milieubelangen meewegen in de collectieve besluitvorming, is de positionering van groepsbelangen onontbeerlijk.

Belangenbehartiging staat uiteraard niet los van de identiteitsvorming waarover het hierboven ging; deze processen kunnen elkaar versterken. Zo merkt Van de Vijver (2009) op dat polarisatie in groepen met negatieve ervaringen kansen biedt om de belangen van de groep te gaan behartigen. We zagen al dat dit een functie kan hebben in de emancipatie van minderheden. Hieronder gaan we in op de rol van polariseren in de politieke belangenbehartiging en in de onderhandelingsrelaties tussen burgers.

In het onderstaande citaat zien we hoe de 'Dwaze Vaders' zichzelf als groep onderscheiden in een stichting die hun belangen behartigt.

“Stichting Dwaze Vaders is in 1989 opgericht om het contact voor kinderen met beide ouders te waarborgen na (echt)scheiding. De Stichting behartigt de belangen van ouders die na (echt)scheiding geen omgang met elkaar hebben. Het gaat om grote groepen. Jaarlijks zijn er 40.000 echtscheidingen. Daarnaast gaan er elk jaar 70.000 samenwonende stellen uit elkaar. 1 op de 5 kinderen is vaderloos in Nederland door (echt)scheiding (meer dan 500.000). Meer dan 60.000 kinderen mogen hun moeder niet zien.”

(Stichting Dwaze Vaders, www.dwazevaders.nl)

Polariseren om politieke belangen te behartigen

Politieke partijen zijn groepen die aan belangenbehartiging doen en in concurrentie met elkaar voortdurend trachten de eigen politieke groep uit te breiden door de toestroom van leden en kiezers. De neiging om daarbij de verschillen met andere partijen te markeren vloeit voort uit politieke belangen, maar is ook het product van de politieke spelregels en de juridische kaders van de grondwet. Belangrijke politieke processen hebben bijvoorbeeld grondwettelijk de structuur van een aanval en verdediging. Zo worden wetsvoorstellen verdedigd door de regering en bekritiseerd door de volksvertegenwoordiging.

Polarisatie en politiek horen dus bij elkaar. In het debat zullen politici zich van elkaar moeten onderscheiden, zodat er voor de kiezer werkelijk iets te kiezen valt (Van Holsteyn en Walter, 2009). Een gevarieerd aanbod van heldere standpunten kan de toegankelijkheid voor brede groepen burgers waarborgen, zodat zij zich vertegenwoordigd en gehoord voelen. Tegenstellingen kunnen

de emotionele binding van kiezers met hun partij vergroten. Dat kan dan weer voorkomen dat mensen zich buitengesloten voelen. Misschien kan het zelfs negatieve emoties en potentieel geweld kanaliseren (Mouffe, 2008).

Een goed functionerende democratische politiek veronderstelt kortom een erkenning en legitimering van de belangenconflicten tussen bestaande groepen en de emoties die daarbij spelen. Een duidelijke stellingname is daarbij onontbeerlijk (Dommering, 2009; Ellian, 2009; Frissen, 2008; Koenis, 2008; Mouffe, 2008). Anderzijds worden in de politieke strijd ook voortdurend nieuwe groepen gecreëerd. Zo hebben we recentelijk gezien dat kiezers zich aansluiten bij nieuwe partijen, en die ook weer gemakkelijker dan vroeger verlaten.

De RMO constateerde in zijn advies *Vormen van democratie* (2007) dat een grote groep mensen afzijdig staat tegenover de democratie. Ongeveer een tiende deel van de Nederlandse bevolking heeft weinig op met de democratie als bestuursstelsel. Dertig procent is van oordeel dat de democratie momenteel niet naar behoren functioneert. Als gevolg hiervan staan veel mensen cynisch, onverschillig of zelf vijandig tegenover de democratie; ze stemmen niet, hebben nauwelijks vertrouwen in politici en bestuurders, en proberen los van democratische structuren hun leven vorm te geven. Voor deze groep 'afzijdigen' is het van het belang dat hun stem in het politieke debat vertolkt en gehoord wordt. De 'Fortuyn-revolte' werd mede veroorzaakt doordat in de politiek bepaalde maatschappelijke verschillen onvoldoende gearticuleerd zijn. Er was lange tijd te weinig gepolariseerd in de politiek, waardoor maatschappelijke gevoelens geen kanaal vonden in het politieke domein.

Sommige onderzoekers stellen dat polarisatie binnen het politieke debat een gunstige invloed heeft op de inhoudelijke kwaliteit. Wanneer verschillende belangen duidelijker worden gearticuleerd, zouden de uitkomsten ook leerzamer, informatiever, creatiever, beter afgewogen en meer vernieuwend zijn (Ellian, 2009; Van Holsteyn en Walter, 2009; Trommel, 2009).

Bovendien is het in een gepolariseerd debat moeilijker om de soms onwelkome waarheid te verzwijgen. De ruimte voor tegenspraak die een gepolariseerd debat kenmerkt, leidt tot de inbreng van kritische perspectieven en afwijkende standpunten en dus tot meer pluriformiteit (Van Holsteyn en Walter, 2009).

Het platform voor veel van dat politieke debat wordt gevormd door de media. Zij bemiddelen tussen publieke meningsvorming en politieke besluitvorming, en bieden een podium voor verschillende, soms botsende posities, meningen en groepsidentiteiten. Dat is onmisbaar en vruchtbaar in een democratische samenleving. Die kan immers alleen goed functioneren als een verscheidenheid aan standpunten over het voetlicht wordt gebracht, zodat verschillende maatschappelijke stromingen en groepen vertegenwoordigd zijn.

Polariseren om persoonlijke belangen te behartigen

Ook bij individuele burgers loopt de vorming van de eigen identiteit over in de behartiging van belangen. Door hun stem te laten horen en zonodig eisen te stellen, vormen mensen onderhandelingsrelaties. In de verhoudingen tussen mensen, of die nu in de in de privé-sfeer liggen of in het publieke domein, krijgt hun maatschappelijke participatie pas echt zijn inhoud. Dat gaat altijd gepaard met een zekere mate van polarisatie.

Zo is zelfs in langdurige afhankelijkheidsrelaties polarisatie onontbeerlijk. Relaties blijven stabiel als de partners kunnen omgaan met veranderingen in omstandigheden, leefpatronen en behoeften, en in gesprek blijven over hun soms tegengestelde belangen. Of mensen dergelijke conflicten kunnen hanteren blijkt een belangrijke factor in hun welbevinden (Kline et al., 2006) Ook in het publieke domein is individuele polarisatie natuurlijk en noodzakelijk. Zo kunnen werknemers die zich bewust zijn van hun eigen competenties en persoonlijke doelen concurreren met hun collega's. In het aangaan van een onderhandelingsrelatie met hun werkgever komen zij op voor hun eigen belangen.

Zulke individuele onderhandelingsrelaties komen er in onze samenleving steeds meer. In zijn advies Toegang tot recht (RMO, 2004) heeft de RMO daar al op gewezen. Hadden burgers voorheen in veel rechtsrelaties primair met de overheid te maken, tegenwoordig zijn het allerlei private instanties bij wie zij voor hun belangen moeten opkomen. Door de toegenomen bestedingsmogelijkheden en privatisering gaan burgers meer horizontale relaties aan (met de energieleverancier, de verzekeraar, de aannemer, et cetera), waarvoor ze dus ook zelf verantwoordelijkheid dragen.

Dat vraagt om een vlak speelveld waarin de doorgewinterde verzekeraar bijvoorbeeld niet sterker staat dan de 'naïeve' verzekerde. Het impliceert ook dat in al die onderhandelingsrelaties gepolariseerd zal worden om tot een uitkomst te komen.

3.3 Binding en belangenbehartiging als kracht

De conclusie is duidelijk: zonder polarisatie kan onze samenleving niet goed functioneren. Als mensen hebben wij het nodig om ergens bij te horen. Groepen voorzien in die fundamentele behoefte en polarisatie kan de binding binnen groepen mogelijk maken en versterken. In die zin is polarisatie een voorwaarde voor het functioneren van een civil society.

Groepen zijn er niet alleen om bij te horen, ze doen ook aan belangenbehartiging. In een grote en complexe democratische maatschappij is dat nodig om tot afgewogen besluiten te komen. Politieke partijen zijn prominente voorbeelden van zulke belangengroepen. Een breed scala aan scherpe standpunten kan de betrokkenheid van burgers bij de politiek vergroten en grote groepen in de bevolking een stem geven. Polarisation in de politiek betekent bovendien dat onprettige waarheden gezegd kunnen worden.

Ook individuele burgers komen op voor hun belangen. Zij gaan onderhandelingsrelaties aan, met elkaar, in de persoonlijke sfeer, maar ook met werkgevers en – steeds vaker – met maatschappelijke organisaties. Juist in die verhoudingen krijgt hun participatie gestalte. Voor een goede onderhandelingspositie is een zekere mate van polarisatie onmisbaar.

4. De risico's van polariseren

Je zou kunnen zeggen dat het risico van polariseren (in de zin van 'tegenstellingen scherp naar voren brengen') polarisatie is (in de zin van 'verwijdering tussen groepen in de samenleving'). Dat nadeel geldt in het domein van de samenleving als geheel, maar ook in de twee andere domeinen die hier centraal staan: het politieke en dat van de conflictbeslechting. In de politiek kan de nadruk te eenzijdig komen te liggen op confrontatie, wat ten koste gaat van besluitvorming en samenwerking. En ook in de relaties tussen burgers kan polarisatie ontaarden in conflicten die niet meer zinvol zijn.

4.1 Te grote verwijdering tussen maatschappelijke groepen

Het risico van escalatie

In het vorige hoofdstuk zagen we dat polariseren erbij hoort. Het biedt onder meer de mogelijkheid om een sociale identiteit te vormen en om belangen te behartigen. Dit betekent niet dat het markeren van verschillen noodzakelijkerwijs een onschuldige aangelegenheid is. Integendeel, volgens massapsycholoog Van Ginneken (De Schipper 2004) kunnen polarisatieprocessen binnen korte tijd escaleren. Dat gebeurt bijvoorbeeld als mensen onder invloed van de groepsdruk de verschillen met anderen steeds verder aan gaan scherpen (Van Oudenhoven, 2009). Zo kunnen de betrokken groepen steeds verder van elkaar verwijderd raken.

Kortom: binding binnen de groep en afzetten tegen andere groepen zijn twee kanten van dezelfde medaille. Conflict verbindt zolang je aan dezelfde kant staat, maar kan mensen uit verschillende partijen weer uiteendrijven. Als dat laatste proces te ver gaat is er sprake van escalatie, en die kan een reële

bedreiging vormen voor de participatie van burgers en de stabiliteit van een samenleving. Dat blijkt uit theoretische literatuur en empirische bevindingen.

Het proces van escalatie

Voordat we de implicaties van een verwijdering bespreken, is het belangrijk om stil te staan bij het proces van escalatie. Hoe gaat dat in zijn werk? Waarom kan polarisatie zo gemakkelijk tot escalatie leiden?

Een eerste verklaring is te vinden in conflictliteratuur. Diverse auteurs geven aan dat mensen verschillen scherper gaan markeren als ze het gevoel hebben zich in een conflictsituatie te bevinden, bijvoorbeeld als hun identiteit of materiële belangen onder druk (lijken te) staan. Maar ook een bepaalde setting kan dat effect al hebben. Mensen gaan zich bijvoorbeeld heel anders gedragen als ze worden uitgenodigd voor een spel dat Wall Street Game heet dan aan een spel met precies dezelfde regels dat Cooperation Game wordt genoemd (Deutsch, Coleman en Marcus, 2006),

Ook als mensen ervan uitgaan dat ze andere groepen niet nodig hebben of zich juist door andere groepen gehinderd voelen (Glasl, 1998; De Dreu, 2009), zullen ze sneller het gevoel hebben zich op een strijdtoneel te bevinden en van daaruit geneigd zijn tot polariseren.

Zo'n gevoel kan beginnen bij de constatering van ten minste één van de partijen dat er onverenigbare verschillen zijn met 'de rest'. Emoties, zoals angst, spelen hierbij een belangrijke rol. De angst betreft dan niet alleen de 'vreemde' ander: mensen kunnen zich bijvoorbeeld ook zorgen maken over hun toekomst of zich bedreigd voelen in hun bestaan.

Verscheidende sociaal psychologen verklaren deze dynamiek tussen conflictsituatie en polarisatie uit een vertekende beeldvorming en subjectieve betekenisgeving (Van Oudenhoven, 2009; Verkuyten, 2005). Als iemand eenmaal als 'anders' wordt gedefinieerd, komt alle nieuwe informatie gemakkelijk in dat cognitieve frame terecht. Informatie die dat 'anders' zijn vervolgens bevestigt (kleding, eetgewoonten, religieuze symbolen) wordt versterkt waargenomen, terwijl informatie die eerder op gelijkenis duidt (behoefte aan lekker eten, vriendschap, zingeving) minder wordt gezien.

Dit verklaart ook de twee elkaar tegensprekende bevindingen uit recent onderzoek. Aan de ene kant blijkt uit diverse studies dat allochtonen en autochtonen in toenemende mate dezelfde culturele waarden delen. De groepen zijn dus dichter naar elkaar toe gegroeid (Entzinger en Dourleijn, 2008); SCP, 2007; Van Oudenhoven, 2009).⁴ Aan de andere kant is er over en weer veel negatieve beeldvorming, en het gevoel van verwijdering wordt steeds groter (Van de Vijver, 2009; Entzinger en Dourleijn, 2008; Duyvendak en Houtman, 2009; Sniderman en Hagendoorn 2007).

Er zijn momenteel diverse signalen dat de onderlinge beeldvorming tussen burgers aan verbeteren is. Zo constateert het SCP (2009) over het eerste kwartaal van 2009 een afname van het percentage mensen dat Nederland een prettiger land zou vinden met minder immigranten. Ook vinden meer mensen dan in 2008 dat de aanwezigheid van verschillende culturen een verrijking is voor de Nederlandse samenleving. Ondanks die trends vindt overigens nog steeds een groot percentage (37 procent) dat Nederland beter af zou zijn met minder immigranten, en kan 24 procent van de mensen zich niet of nauwelijks vinden in het idee dat culturele diversiteit een winst is.

De negatieve gevolgen van escalatie

Als de polarisatie tussen groepen escaleert, kan het gebeuren dat de graduele verschillen tussen mensen steeds minder herkend worden, terwijl onverenigbare verschillen juist worden uitvergroot. De menselijke neiging om de verschillen tussen groepen te overdrijven en de verschillen binnen groepen te onderschatten kan steeds meer de overhand krijgen (Buitelaar, 2006; Verkuyten, 2005). Ook wordt het verleidelijker om mensen over een kam te scheren.

Uit een interview ten behoeve van het RMO advies *Vormen van democratie*:

“Vaak worden belangen van mensen die zich laten horen of groepen die de underdog zijn hier beter vertegenwoordigd. Er moet altijd gezorgd worden voor de minderheden en nooit voor mij... ik moet het als zogenaamde hoogopgeleide jonge vrouw allemaal maar zelf doen. (...) Mensen die hier zitten (buitenlanders) krijgen te veel mogelijkheden, terwijl het gewoon

de boeren van hun eigen land waren, zeker niet de upperclass. Waarom verdienen ze dit? En als je er wat van zegt wordt je meteen voor racist uitgemaakt. (...) Dit soort mensen heeft geen plichten. Mensen kunnen prima werken maar waarom zouden ze? Ze krijgen een uitkering en hoeven niets te doen. Wij hebben alleen maar plichten.”
(vrouw, 31, manager evenementenbureau, hoger opgeleid, Amsterdam)
(RMO, 2007).

Een dergelijke maatschappelijke ontwikkeling kan schadelijk zijn voor de participatie van burgers en de stabiliteit van de samenleving. Escalatie kan namelijk een aantal negatieve maatschappelijke gevolgen hebben.

1. Aantasting van het welzijn

Ten eerste zijn er signalen dat een verharde polarisatie het welzijn van mensen kan aantasten. Sociaal-psychologen hebben tal van experimentele onderzoeken verricht waaruit blijkt dat het verscherpen van tegenstellingen en het doen escaleren van een conflict gepaard gaan met negatieve emoties zoals woede, angst, weerzin, teleurstelling, schaamte, schuld en spijt (De Dreu, 2009). Het verscherpen van tegenstellingen is dus schadelijk voor lichaam en geest. Dit geldt met name voor slepende conflicten - daar kan het zelfs leiden tot psychosomatische klachten, burnout en depressiviteit (Spector en Bruk-Lee, 2007).

Schade aan het welzijn kan ook ontstaan door de uitsluiting die het gevolg kan zijn van een harde polarisatie. Gemeenschappelijke belangen worden uit het oog verloren (De Dreu, 2009) en machtsverschillen leiden vervolgens tot uitsluiting van gemarginaliseerde groepen. Voor de mensen die zo worden buitengesloten ondermijnt dat hun thuisgevoelens en het gevoel als volwaardig burger geaccepteerd te worden. Het vertrouwen en de eigenwaarde kalven af en gevoelens van vervreemding en ontworteling krijgen een kans (Chrysochoou 2004; Ghorashi, 2009; Oakes, Haslam en Turner, 1994; Scheffer, 2007; Verkuyten, 2005).

2. Afnemende participatie

Is dat proces eenmaal bezig, dan kunnen de posities zich verder verharden, met gevolgen voor de participatie. Aan de ene kant kan een waargenomen be-

dreiging van de groepsidentiteit of materiële groepsbelangen ertoe leiden dat mensen zich extra willen bewijzen en inspannen. Bij sommigen zal een (sterk) gepolariseerde context dus juist bijdragen aan de participatiegraad.

Maar een normaal functioneren kan ook juist verstoord worden als de eigen groep een lage status heeft of steeds negatief in het nieuws komt. Mensen verinnerlijken het ongunstige beeld en hun zelfvertrouwen daalt. Daardoor wordt ook de ontwikkeling van talenten belemmerd (Van Leeuwen, 2003). Ook kan het leiden tot passiviteit, een defensieve houding en het terugtrekken in de eigen groep. Andere gevolgen zijn: een starre houding en verlies van nuance (Major en O'Brien, 2005; Slootman en Tillie, 2006).

Dit kan uitmonden in nog meer wederzijdse intolerantie, en in een verdere afname van solidariteit tussen groepen (Major en O'Brien, 2005; Slootman en Tillie, 2006). Discriminatie en (gevoelens van) uitsluiting zijn op dat moment aannemelijker dan toenadering, verbinding en samenwerking, met opnieuw gevolgen voor de ontwikkeling van talent en deelname aan de samenleving.

Sommige orthodoxe salafistische moslims neigen tot het scherp markeren van verschillen. Hun houding lijkt eerder op verwijdering dan op toenadering.

“Achterstelling van moslims wordt beschouwd als structureel en gezien als een uiting van de onverzoenbaarheid tussen moslims en niet-moslims en van de vijandschap voor de westerse wereld die bestreden moet worden. De islam is niet alleen inspiratiebron, maar is de enig toegestane bron van (politiek) handelen, wat de moslims superieur maakt ten opzichte van de Nederlanders met hun goddeloze systemen. Er is geen oog voor het goede van het systeem; de westerse beschaving wordt gezien als immoreel, decadent en mechanisch. Deze visie is gestoeld op een fundamentalistische, of liever salafistische geloofsbeleving en propageren mentale verwijdering van de Nederlandse samenleving.”

(Slootman & Tillie 2006: 21)

3. Instabiele belangengroepen

Een ander risico is dat groepen geen stabiele vorm kunnen vinden om hun belangen te behartigen. Succesvolle belangenbehartiging kan niet zonder

goede onderhandelingsrelaties. In een open samenleving is er nooit één groep die het voor het zeggen heeft. Er zullen dus meerdere groepen nodig zijn om resultaten te kunnen boeken. Zo kan de milieubeweging weinig bereiken als het bedrijfsleven niet in beweging komt. Als de ene groep echter zo'n toon aanslaat dat andere groepen daardoor worden afgeschrikt, of het zich kan permitteren om nieuwelingen van de onderhandelingstafel te weren, dan komt de gemarginaliseerde groep niet verder dan het uiten van het ongenoegen, eventueel in steeds fellere bewoordingen. Dit veroorzaakt vervolgens weer een zichzelf versterkende dynamiek. Naarmate gemarginaliseerde groepen zich minder geaccepteerd voelen, wordt hun beeld over gevestigde groepen ook weer negatiever (Verkuyten, 2005).

Bovendien kan een houding van slachtofferschap ontstaan. Mensen neigen er dan toe om de oorzaak van de eigen zwakke positie uitsluitend of voornamelijk zoeken in hun omgeving en persoonlijke tekortkomingen niet meer mee te wegen. Zo'n gebrek aan zelfkennis belemmert het zicht op de eigen kracht en zwakte, hindert de ontwikkeling van talent en belemmert opnieuw de sociaal-economische participatie. Nadat mensen eerst 'overambitieuw' waren, raken ze vervolgens gefrustreerd als hun verwachtingen niet uitkomen (Major en O'Brien, 2005; Slootman en Tillie, 2006).

Groepsvorming met oog op participatie in besluitvormingsprocessen vereist dus een zeker vertrouwen, in de kracht van de eigen groep en in de interactie met andere groepen (Lewicki, Saunders en Barry, 2006). Daarvoor is open communicatie nodig. Dat betekent niet alleen assertiviteit (het sterk naar voren brengen van eigen emoties en behoeften), maar ook empathie (oog voor de wensen en zorgen van anderen), zegt de onderhandelingsliteratuur (Mnookin, Peppet en Tulumello, 2000; Lewicki, Saunders en Barry, 2006). Om daadwerkelijk tot resultaten te komen zal ook de andere partij immers voordelen moeten zien.

Goed omgaan met de spanning tussen assertiviteit en empathie is een wezenlijk onderdeel van conflicthantering (Mnookin et al., 2000; Coleman, 2006). Dat gebeurt via een wederkerige relatie. Een groep die doorslaat in assertiviteit vindt uiteindelijk minder gehoor, wat de frustratie verder kan doen oplopen. Op zijn best nemen andere groepen dan de agendapunten over, vaak in een voor de achterban weinig herkenbare vorm. Op zijn slechtst wordt er niets bereikt.

4. Ondermijning van de sociale stabiliteit

Is een proces van verwijdering eenmaal flink op stoom gekomen, dan kunnen groepen elkaar wederzijds steeds meer gaan zien in termen van minder belangrijk, vreemd, deviant en inferieur. Dat wordt echt gevaarlijk wanneer het doel verschuift van oplossen van het conflict via winnen van het conflict naar de ander een nederlaag toebrengen.

Achtereenvolgens treden dan de volgende stadia op: het buiten proporties opblazen van het conflict, creëren van een vijandbeeld, de vijand opzettelijk beledigen en kwetsen, dreigementen uiten, en uiteindelijk een (gewelddadige) uitvoering van de dreigementen (Glasl, 1998; De Dreu, 2009). De 'ander' krijgt overal de schuld van en fungeert als zondebok. Het is niet langer 'wij en zij', maar 'wij of zij'.

De minachting voor de ander gaat dan samen met een druk om zich aan te passen aan de eigen, superieur geachte groep. Zelfs kan de roep klinken om de ander te vernietigen. In het ergste geval kan polarisatie dan ook de maatschappelijke orde ondermijnen (Kinneging, 2009).

4.2 Verschraving van het inhoudelijk debat in de politiek

De maatschappelijke prijs van polarisatie kan groot zijn, zagen we hierboven, met als uiterste gevolg een spiraal van geweld en ontwrichting. Wat kunnen de nadelen zijn van polarisatie in de politiek? Daarover gaat het hieronder. We kijken eerst naar de politiek zelf en leggen dan een link naar de rol van de media, die immers een belangrijk platform zijn voor politici.

De negatieve gevolgen van politieke polarisatie

In het vorige hoofdstuk beschreven we hoe polariseren in het politieke debat nuttig kan zijn. Partijen proberen elkaar te overtuigen en scherpen daarbij hun posities aan. Dit kan leiden tot meer leervermogen, creativiteit, innovatie en een kwalitatief betere besluitvorming (Trommel, 2009). Bovendien vraagt een goed functionerende democratische politiek juist om inhoudelijke polarisatie, omdat kiezers op die manier kunnen kiezen en zich vertegenwoordigd voelen. Maar er zijn ook schaduwzijden, die optreden als de polarisatie doorslaat.

1. Ontbreken van inhoudelijk debat

Polarisatie wordt schadelijk als beleidsinhoudelijke meningsverschillen sterk naar de achtergrond verdwijnen en de nadruk komt te liggen op spierballentaal, politieke krachtpatserij en ruw taalgebruik. Taboes doorbreken, provocatie, kwetsende en beledigende opmerkingen worden in dat geval belangrijker dan een inhoudelijke uitwisseling van argumenten over concrete problemen (Pels, 2005; Prins, 2004). Veel hangt daarbij af van de manier waarop politici communiceren (Deutsch, Coleman en Marcus, 2006). Inhoudelijk meningsverschil is vruchtbaar, zeker als het gepaard gaat met pogingen tot verheldering.

Maar dan moet de discussie ook wel open gevoerd worden. Zo is het weliswaar overzichtelijk om te zeggen dat de AOW-leeftijd niet gewijzigd mag worden, maar het nadeel is dat een dynamiek van aanval en verdediging kan ontstaan die een echte dialoog bemoeilijkt. Eisen dat er niet aan de AOW getornd mag worden of zelfs dat er niet meer over wordt gepraat, verhoogt de kans dat de inhoudelijke dialoog vast komt te zitten of dat er zelfs een inhoudelijk taboe ontstaat. Een persoonlijke aanval op uiterlijk, eigenschappen of afkomst van degene die de AOW ter discussie wil stellen, maakt dat een inhoudelijk debat nog verder uit beeld verdwijnt.

2. Bemoeilijken van besluitvorming

Als politiek alleen de expressie van opvattingen zou zijn, zou een te scherpe polarisatie vooral een aantasting zijn van het fatsoen en het onderhouden van respectvolle relaties bemoeilijken. Maar de inzet is veel hoger. Politiek is er ook om tot collectieve besluiten te komen over veelomvattende kwesties met grote gevolgen.

Samenwerking en bemiddeling zijn daarin onontbeerlijk (Dommering, 2009; Trommel, 2009). Voor kwalitatief goede besluitvorming is het vinden van een compromis (het midden tussen twee standpunten) meestal onvoldoende. Als het goed is, heeft besluitvorming win-winelementen, waardoor extra waarde ontstaat. Een oplossing voor het fileprobleem kan bijvoorbeeld zo worden gekozen dat ook nog milieuwinst ontstaat en op energiekosten wordt bespaard.

Om dergelijke oplossingen te vinden is echter wel een diepgaande dialoog nodig over een veelheid van mogelijke oplossingen, tegen de achtergrond van een reeks te behartigen belangen. En zo'n dialoog is niet gebaat bij polariseren alleen. Polariseren veronderstelt immers enerzijds het opkomen voor inhoudelijke verschillen, maar kan anderzijds al snel verzanden in een frame waarin

de één zijn winst gelijk is aan het verlies van de ander. Dat is een ongelukkig startpunt voor besluitvorming (Lewicki, Saunders en Barry, 2006) en al helemaal voor het zoeken naar creatieve oplossingen voor complexe problemen.

De conflictliteratuur formuleert daarom een aantal voorwaarden voor een vruchtbare polarisatie. Het politieke conflict moet inhoudelijk zijn en deelnemers spelen niet op de man. Ook is een voorwaarde dat het conflict niet te intens is en dat er een klimaat van onderling vertrouwen heerst en bereidheid tot samenwerking (De Dreu, 2009; Coleman, 2006; Johnson, Johnson en Tjosvold, 2006). Als aan die voorwaarden niet wordt voldaan, kan van inhoudelijke besluitvorming weinig sprake zijn. Dan zullen de conflicterende partijen eerst moeten werken aan herstel van de relatie (Fisher, 1990).

3. Ondernijning van het politieke bestel: verlamming en patstellingen

De consequenties kunnen nog verder gaan. In het ergste geval luisteren politici niet meer naar elkaar, maar proberen zij elkaar uit te sluiten van het debat. Ze vermijden elke confrontatie en de spanningen lopen steeds hoger op.

Uiteindelijk kan deze dynamiek de politieke besluitvorming verhinderen, vijandbeelden creëren en in het uiterste geval het politieke bestel ondernijnen (Trommel, 2009). Er blijven te weinig relaties over waarbinnen kwalitatief goede besluiten kunnen groeien. Het enige waar de politiek nog toe komt, is een compromis op gebieden waar men niet omheen kan, zoals de jaarlijkse vaststelling van belastingtarieven.

De negatieve gevolgen van medialogica

Ook de interactie tussen media, politiek en burgers speelt een rol in het scherp neerzetten van politieke tegenstellingen. Politici communiceren immers via de media met 'de mensen in het land'. Net als veel journalisten willen zij misschien het liefst een goed inhoudelijk verhaal vertellen, maar de medialogica duwt hen in de richting van simplificaties en oneliners (RMO, 2003).

Ontwikkelingen in de media

Ten eerste wordt steeds duidelijker dat de media informatie niet alleen selecteren vanuit klassieke journalistieke waarden, maar ook op basis van hun bedrijfsmodel, dat uiteindelijk drijft op verkoopcijfers en advertentieinkomsten. All the news that's fit to sell is de veelzeggende titel van een van de bestsellers waarin deze spanning is beschreven (Hamilton, 2006).

De commercialisering en de toenemende concurrentie in een verzadigde markt voor nieuws dwingen de media om de aandacht van kijkers te trekken en vast te houden, tegen zo laag mogelijke kosten. Maar attentiewaarde als belangrijkste criterium leidt vaak tot versimpeling en verschraling van de verlaggeving van gebeurtenissen (Bardoel en d'Haenens, 2004; Luyendijk, 2006).

In veel gevallen betekent dit neerzetten van overzichtelijke en scherpe conflicten. Die zijn immers tegen relatief lage kosten in beeld te brengen en trekken veel kijkers en lezers (RMO, 2003; Vasterman, 2004). Onderzoeksjournalistiek – waarbij kwesties diepgaand van meerdere kanten worden belicht – heeft weliswaar een hoog aanzien, maar de budgetten daarvoor zijn beperkt. Met de opkomst van gratis kranten en internet neemt de concurrentie alleen maar toe.

In zijn advies over hangjongeren (2008) liet de RMO zien hoe het conflictframe daar wordt toegepast. Er zijn tal van artikelen over hangjongeren waarbij deze jongeren lijnrecht tegenover beschaafde burgers worden gepositioneerd. Met bewoordingen als 'terreur van kleine machthebbers', 'welkom in het hol van de leeuw', 'straatwolven regeren in Kanaleneiland', 'gewetenloze kwelgeesten uit het riool', 'tussen de loopgraven in Slotervaart' lijkt het alsof er sprake is van oorlog, waarbij we hangjongeren eerder gaan zien als monsterlijke vijanden dan als medebewoners van een bepaalde wijk. In een ander advies over medialogica constateerde de RMO dat journalisten net zoals politici een spanning ervaren. Zij zouden graag een goed verhaal willen vertellen, maar overzichtelijke en scherpe conflicten trekken nu eenmaal veel kijkers en lezers (RMO, 2003).

Ten tweede zijn bepaalde formats bij uitstek geschikt om de vaak ingewikkelde werkelijkheid tot nieuwswaardige verhalen te reduceren. Het belichten van conflicten, heldere tegenstellingen en scherpe stellingnamen is daarvoor een geschikte en veel toegepaste strategie. Dit is bovendien een format dat goed aansluit bij de wensen, angsten en behoeften van die burgers (Koole, 2006).

Daarom belichten journalisten graag een conflict tussen personen of een race naar de macht en tonen ze politiek als een strategisch (en cynisch) spel om de macht. Deze polariserende frames zetten de verschillen aan; de berichten spreken in termen van 'winnaars of verliezers' (Luyendijk, 2006; RMO, 2003; Van Vree et al., 2002).

Nu vormen polariserende frames op zichzelf geen probleem. Scherp polariseren over inhoud betekent immers dat er een focus is op een issue. In die zin kan er niet genoeg polarisatie zijn – in politiek en media gaat het immers bij uitstek om het transparant maken van soms fundamentele meningsverschillen.

Maar deze bewerkingen zijn niet neutraal, zeker niet wanneer media in een onderlinge competitie om de aandacht zijn verwickeld. Achter een klein verschil in taalgebruik kunnen journalisten een stevige ruzie tussen politici suggereren, want dat genereert bruikbare kopij (Hoedeman, 2005). De tegenstelling tussen bevolkingsgroepen vergroten ze net iets uit, want dat leidt tot een aansprekende krantenkop. Het broeiende conflict tussen coalitiepartners over de WAO trekt zo meer camera's dan de inhoud van de oplossing die uiteindelijk echt wel wordt gevonden, en ook die krijgt al snel weer een vertaling in winst en verlies voor de politieke partijen.

Versimpeling van het politieke debat

Politici moeten daarin lastige afwegingen maken. Willen ze in beeld komen bij de achterban, dan hebben ze er belang bij om de journalist in zijn belichting van het conflict te volgen. Tegelijk zijn er geluiden dat politici niet meer bij praatprogramma's willen verschijnen uit angst dat hun inhoudelijke verhaal wordt gereduceerd tot vijf minuten polariseren (De Volkskrant, 30 oktober 2008).

Diverse onderzoeken waarschuwen voor een verdere versimpeling van de berichtgeving in media. Berichten zouden steeds meer ingaan op oppervlakkige controverses; journaals, nieuwsberichten en zelfs interviews bij serieuze praatprogramma's zouden steeds meer streven naar een simpele voorstelling van zaken. Een vlotte babbel en stelligheid zijn niet voor niets de belangrijkste kenmerken van politici die voor actualiteitenrubrieken worden uitgenodigd (vergelijk Beerekamp, 2008).

Het gevolg van deze interactie kan zijn dat het inhoudelijke politieke debat verschaalt. Politici bedenken zich wel een paar keer voor zij inhoudelijk stelling nemen, want zij scheppen daarmee het risico dat ze in een conflictframe terecht komen. Voor ze het weten zitten ze in een partijcrisis, een coalitieconflict of een vertrouwensbreuk met de achterban.

Incidenten als inzet voor het debat

Als zij toch in beeld willen komen, is het veiliger om mee te deinen op het ritme van het dagelijkse nieuws. In dat geval gaat het politieke debat steeds meer over incidenten, die besproken worden in termen van verantwoording, schuldvraag en wettelijke ingrepen. En ook dat gebeurt weer vluchtig, zonder veel ruimte voor feiten en nuances.

Geen ruimte voor analyse

Ook bestaat het gevaar van een 'beeldenoorlog' (Dommering, 2008). Partijen slingeren hun argumenten naar de tegenpartij zonder in te gaan op de argumenten van de andere kant. Voor een kwalitatieve weging (welk argument is het beste?) is dan geen plaats meer. Degene die zijn argument het meest rauw op tafel legt, wint op punten (Blommaert, 2007). Hoewel er wel degelijk meer informatie beschikbaar is, verdwijnen de analyses uit beeld; er is geen selectie meer van informatie die de oordeelsvorming van de lezer en de kijker kan ondersteunen (Wansink, 2008).

Doorschuiven van moeilijke kwesties

In zo'n klimaat zijn onderwerpen als energiebeleid, ontslagbescherming, hypotheekrente en ontwikkelingshulp al snel taboe en daarmee worden ze de erfenis voor volgende kabinetten. Wetten kunnen bovendien hun basis vinden in incidenten en niet in inhoudelijk bediscussieerd beleid. Flinke standpunten worden alleen nog maar ingenomen over onderwerpen die electoraal risiceloos zijn – kwesties als die van geweldplegers of veelverdienende topmannen.

Besluitvorming achter de schermen

Een voorspelbare reactie op een overmatig gebruik van het conflictframe is ook dat het echte gesprek buiten beeld gaat plaatsvinden. Inhoudelijk debat, argumentatie, onderhandeling en besluitvorming gaan naar de achterkamers. De gang van zaken rond het crisisakkoord van april 2009 liet zien dat zelfs de oppositie zo buitenspel komt te staan. De regering komt met een dichtgetimmerd akkoord waarover geen werkelijk inhoudelijk debat meer plaatsvindt.

Politici en ambtenaren gebruiken de media op hun beurt om interne tegenstellingen te bedekken door aantrekkelijke stukjes informatie uit de achterkamers naar buiten te brengen (RMO, 2003). En voorlichters scheiden de politiek en het bestuur van de journalistiek. Hoewel veel informatie dus wel publiek beschikbaar is, vinden de echte afweging, argumentatie, onderhandeling, uit-

ruil en besluitvorming meestal achter gesloten deuren plaats. In Den Haag is het inmiddels ambtenarenwijsheid dat alleen bij kabinetsformaties nog werkelijk inhoudelijke besluiten genomen kunnen worden. Maar zo'n formatie is een van de meest geheime en ondoorzichtige processen van de Nederlandse politiek.

De wekelijkse agenda's van kabinet en Tweede Kamer worden echter in een laat stadium vastgesteld en in belangrijke mate bepaald aan de hand van de actualiteit in de media. Binnen de toppen van departementen is beeldvorming rond de eigen bewindslieden vaak minstens net zo'n belangrijk thema als de inhoud van voorstellen. Dat soort procedures – hoe begrijpelijk ook – versterken de vluchtigheid van de politiek.

Afnemend vertrouwen in de politiek

Gevolg is dat het publiek weinig zicht krijgt op het deel van de politieke en bestuurlijke processen waarin de belangrijkste besluiten worden genomen. Wel krijgen burgers relatief veel speculatie over de politieke verhoudingen te zien – iets wat niet altijd leidt tot vertrouwen in de politiek en inzicht in de complexiteit van besluitvorming en de noodzaak van samenwerking.

Hierdoor kunnen kiezers zich mogelijk gaan afwenden van politieke partijen. Het vertrouwen neemt af en daardoor worden politieke partijen steeds minder krachtig. Dit zou een signaal kunnen zijn dat kiezers steeds minder goed weten waar partijen inhoudelijk voor staan. Intussen laat de miljoenendeelname aan websites als stemwijzer.nl zien dat zij inhoudelijke vraagstukken wel degelijk belangrijk vinden.

Verstoord evenwicht

Praten we bij deze ontwikkelingen over risico's van alle tijden of is er sprake van een verheving van processen die altijd al hebben gespeeld? Er zijn verschillende aanwijzingen dat er iets aan de hand is met het evenwicht tussen polarisatie en de verbindende processen in de democratie. Politicologen Andeweg en Van der Brug signaleren een afname van het probleemoplossend vermogen van Europese democratieën, met name als het om grotere vraagstukken gaat (interview in NRC Handelsblad, 11 juli 2009).

4.3 Schade aan het welzijn van burgers

We hebben gezien dat confrontatie een noodzakelijke element is in de relaties tussen burgers, niet alleen als uitlaatklep voor emoties, maar ook als aanpassingsmechanisme. Als mensen het gevoel hebben zich in een conflictsituatie te bevinden, kunnen hun posities echter snel verharderen. De escalatie die tussen groepen mogelijk is, kan zich ook voordoen tussen burens, in werkverhoudingen en in huwelijken. Juridisering kan dat proces nog versterken. Wat kunnen negatieve gevolgen van polarisatie zijn in de relaties tussen burgers?

1. Stress en onveiligheid

Conflicten zijn nodig om relaties goed te houden, zagen we. Maar onmacht om met conflicten om te gaan is ook de belangrijkste oorzaak van emotionele verwijdering en echtscheiding (Coleman, Ganong en Leon, 2006).

Volgens John Gottman, een vooraanstaand expert in de psychologie van relaties, zijn aanhoudende kritiek, defensief reageren, 'stonewalling' en minachting de grootste vijanden van relaties (Gottman, 2007). Ook in andere relaties kan een patroon ontstaan van aanval en verdediging, van kritiek in plaats van bevestiging, van wantrouwen in plaats van samenwerking.

Zo'n patroon gaat gepaard met gevoel van onveiligheid; stress en kan makkelijk emoties oproepen die leiden tot verbaal of fysiek geweld. Conflictrijke huwelijksrelaties zijn bijvoorbeeld schadelijk voor kinderen (RMO, 2009b). Escalatie van conflicten in arbeidsverhoudingen is een van de belangrijke oorzaken van arbeidsongeschiktheid.

Uit bevolkingsonderzoek naar geschilbeslechting blijkt dat de zwaarste conflicten, en daarmee ook de grootste schade, voorkomen bij langlopende relaties waarin mensen veel hebben geïnvesteerd. Als relaties met familieleden, zakenpartners, werkgevers of zelfs burens ontwricht zijn, dan betalen mensen daar een hoge emotionele prijs en zakelijke prijs voor.

Komt het tot beëindiging van deze relaties, dan zijn de belangen groot. De negativiteit die toch al kenmerkend was, bemoeilijkt vervolgens ook nog de afwikkeling van praktische zaken. Niet voor niets zijn echtscheiding, ontslag, burensconflicten en mislukte langdurige samenwerkingen de core business van de civiele rechtspraak.

2. Verheving door juridisch conflictformat

Langdurige conflicten waarbij de inzet hoog is, kunnen vaak alleen worden opgelost door een neutrale beslissing door een rechter of een ander die met autoriteit kan beslissen (RMO, 2004). De juridische onderhandeling en besluitvorming die daaraan voorafgaat, heeft echter ook weer een gepolariseerd format, dat aansluit bij het primaire gedrag van veel mensen in conflicten: beschuldiging en defensie; eis en verweer; focus op eigen positie en belangen, weinig oog voor belangen van de ander; ontkenning van de eigen rol in het ontstaan van het probleem en van medeverantwoordelijkheid voor het creëren van een oplossing (Deutsch, Coleman en Marcus, 2006).

Vanuit het perspectief van de betrokkenen is dat uiteindelijk ongelukkig. Conflictpatronen die tijdens een relatie bestaan, zetten zich vaak voort rond en na een beëindiging van een relatie, met alle gevolgen van dien. Conflictueuze scheidingen zijn bijvoorbeeld sterk verbonden met negatieve effecten op het welzijn van kinderen en gedragsproblemen (Van Peer, 2007).

Deze patronen worden als het ware bestendigd door de gepolariseerde en gejuridiseerde behandeling van conflicten. Aan het begin van een conflictproces kan het scherp verwoorden van standpunten en belangen vaak nuttig zijn. Maar de posities kunnen zich daarbij ook zo verharden dat het voordeel in zijn tegendeel verkeert (De Dreu, 2009).

Als een tegenstelling eenmaal in een conflict is ontaard, werkt verdergaande polarisatie vooral escalerend. De uitkomst is dan al te vaak een jarenlange, kostbare procedure, of een langdurige patstelling. Degene die het conflict van buiten beschouwt, ziet eenzijdige en daardoor nauwelijks nog geloofwaardige visies, terwijl opeenvolgende rechters uitspraken doen zonder dat aan het conflict ooit een einde lijkt te komen.

4.4 Maatschappelijke instabiliteit, politieke verschraling, persoonlijke stress

In dit hoofdstuk hebben we laten zien dat polariseren ook een prijs kan hebben. Wanneer groepen in de samenleving meer en meer van elkaar verwijderd raken, kan dat gepaard gaan met uitsluiting en negatieve beeldvorming over en weer. Ook kan polarisatie allerlei schadelijke gevolgen hebben voor het welzijn en de participatie van burgers. En als het echt uit de hand loopt, kan het de sociale stabiliteit en de vrede bedreigen.

Ook in het politieke domein zijn kanttekeningen te plaatsen. Te veel nadruk op consensus miskent de emotionele, expressieve functie van politiek. Maar als de aandacht vooral uitgaat naar emoties en tegengestelde belangen, dan raakt uit beeld dat er ook besluiten nodig zijn – en dus onderhandeling. Dat is een verschraling die geen recht doet aan de werkelijkheid. Op den duur kan het een bedreiging zijn voor het probleemoplossend vermogen van de samenleving.

In de relaties tussen burgers is ruimte nodig om belangen en emoties (scherp) te verwoorden. De context moet echter wel constructief en veilig zijn. Als er een chronische conflictsituatie is ontstaan, dan heeft polarisatie vooral negatieve gevolgen voor het welzijn van de betrokkenen en hun omgeving. Partijen worden gestimuleerd om elke betrokkenheid of medeverantwoordelijkheid te ontkennen, met ongeloofwaardige en niet meer samen te brengen posities als gevolg. Inmenging van het juridische apparaat kan dat proces verhevigen, omdat het conflictformat daar overheerst.

Noot

4. Dit is overigens een universeel proces, zo blijkt uit internationaal en historisch onderzoek.

(Lucassen, 2009; Kasinitz, Mollenkopf en Walters, 2008; Nee en Alba, 2003)

5. Bijdragen aan constructief polariseren

Met polariseren is het als met veel andere zaken: als het te ver doorslaat gaan de voordelen verloren en krijgen nadelen de overhand. Dat zagen we hierboven. In dit hoofdstuk analyseren we wat er gedaan kan worden om de positieve kanten van polariseren te benutten en de valkuilen te vermijden. We focussen op de drie domeinen die steeds al centraal stonden: de maatschappij als geheel, de politiek en de relaties tussen burgers. Maar we beginnen met een principe dat in alle domeinen van belang is.

5.1 De noodzaak van veerkracht

Polariseren is een vorm van communicatie waarbij mensen elkaar confronteren met informatie, standpunten innemen, eisen stellen, beschuldigen, persoonlijk aanvallen of zelfs demoniseren. De verantwoordelijkheid voor dit proces ligt eerst en vooral bij de deelnemers zelf. Zij genieten meestal zelf de voordelen en betalen meestal zelf de prijs. Zij zijn ook de eersten die het proces kunnen bijsturen.

Wat betekent dit concreet? Groepen die zich maatschappelijk willen manifesteren, zullen afwegingen moeten maken tussen een scherpe positionering en het behoud van hun relaties met andere groepen - groepen waarmee zij in de toekomst waarschijnlijk zaken willen doen. Politici en partners in een huwelijksrelatie moeten evenzeer weten wanneer het even genoeg is, en de samenwerking gezocht moet worden.

De overheid heeft geen directe rol in deze processen. Wie in onze samenleving polariseert, moet zelf de veerkracht hebben om met de gevolgen om te gaan.

Ook moeten belangenorganisaties, politici en burgers weten wanneer het tijd is om retorisch gezien in te binden en te onderhandelen op basis van uitruil en argumenten. Dosering is van groot belang.

Maar we moeten ook weer niet te voorzichtig worden – of zelfs bang. Heldere posities zijn van onschatbare waarde voor de vitaliteit van de samenleving. Als docenten de Holocaust niet meer durven te bespreken of bang zijn dat collega's, leerlingen of ouders erachter komen dat zij homoseksueel zijn, dan sterft de vrijheid stukje bij beetje af.

Voor een constructieve polarisatie, met soms scherpe posities, is echter wel een minimum aan vertrouwen nodig. Als alles geplaatst wordt binnen de context van een conflict, dan is de escalatie dichtbij, met alle nadelige gevolgen van dien.

5.2 Overheid: terughoudend met groepsdefinities, verbinding faciliterend

Hierboven zeiden we dat de overheid geen directe rol heeft in processen van polarisatie. Dat wil niet zeggen dat de overheid geen enkele bijdrage te leveren heeft in het streven naar constructieve polarisatie. De overheid speelt immers een belangrijke rol bij het bepalen van de setting waarin conflicten kunnen ontstaan en worden opgelost.

Als de overheid beleid voert en bestuurt, werkt zij bijvoorbeeld met categorieën en bevolkingsgroepen, en heeft zo invloed op groepprocesvormingsprocessen. Via grondrechten waarborgt zij dat polarisatie en groepprocesvorming mogelijk zijn. Bovendien is conflictbeheersing een van de klassieke kerntaken van de overheid. Conflictgedrag wordt begrensd via wetgeving en handhaving.

Hieronder bespreken we de rol van de overheid. Wat kan zij doen? Wat moet zij laten? Hoe verhoudt zij zich tot bestaande processen van polarisatie? In hoeverre moet zij zelf ook een partij zijn in het markeren van tegenstellingen? Soms zal in de bespreking duidelijk zijn welk overheidsorgaan verantwoordelijkheid draagt voor de procesbewaking, vaak is dat veel diffuser.

Ruimte laten voor groepprocesvorming

Een kerntaak van de civil society is dat mensen vrijwillig betekenisvolle verbanden aan kunnen gaan (bijvoorbeeld in bijzondere scholen, liefdadigheids-

instellingen, kerken, vrijwilligersorganisaties en sportverenigingen). Polariseren en samenwerken gaan daarbij hand in hand. We zoeken immers niet alleen naar wat ons onderscheidt. We zoeken ook toenadering tot elkaar en zijn in staat om overeenkomsten te benoemen (Billig, 1996; Prins, 2004).

Verkuyten (De Schipper, 2004) stelt in dit verband dat mensen weliswaar van nature georiënteerd zijn op de eigen familie of groep, maar dat dit nog niet betekent dat we per definitie een afkeer hebben van vreemden. Sterker nog, volgens hem zijn we in veel gevallen neutraal of zelfs belangstellend. Bovendien zijn we in staat om compassie te voelen en ons te identificeren met alles waarin we iets menselijks kunnen zien; we hebben zelfs affectie voor robots en poppen. Angst en antipathie, zo zegt Verkuyten, krijgen dan ook niet vanzelf de overhand.

Soms zullen mensen meer neigen tot polariseren, soms meer tot verbinden. Zo kunnen crises of traumatische gebeurtenissen het besef aanwakkeren dat we gezamenlijke belangen hebben. In zulke situaties kunnen mensen bestaande tegenstellingen tegen het licht houden, uitzonderingen maken of nieuwe indelingen ontwerpen die beter passen bij het streven naar verbinding.

De beweging terug naar het midden kan ook ontstaan doordat groepen weer gaan beseffen hoe afhankelijk zij van elkaar zijn. De meeste groepen kunnen weinig voor hun leden bereiken als ze geen vruchtbare relaties onderhouden. De vakbond profileert zich, maar kan niet zonder de werkgevers om het arbeidsklimaat te verbeteren. Protestanten, katholieken, liberalen en socialisten: ze hadden elkaar in de naoorlogse jaren hard nodig om samen het land weer op te bouwen.

In het huidige Nederland hebben we een pluriforme civil society gevormd. Polarisatie speelt daarin een belangrijke rol. De maatschappelijke stabiliteit vereist in deze setting dat groepen in de samenleving de vrijheid hebben om verschillen te markeren, bijvoorbeeld door scholen te stichten, lid te worden van verenigingen, culturele evenementen te organiseren en samen te komen in geloofsgemeenschappen. De grondrechten beschermen deze fundamentele vrijheden.

Polarisatie als middel tot identiteitsvorming en belangenbehartiging is gebaat bij een levendige civil society. Voor de overheid betekent dit in eerste instantie:

zorgen dat daarvoor ruimte is. Ze zal dan ook terughoudend moeten zijn met interventies.

Waken voor inperkingen van de vrijheid

Polariseren als middel voor groepsvorming en identiteitsontwikkeling is prima zolang het niet ten koste gaat van de identiteitsontwikkeling en het recht op polariseren van anderen. Maar dat gevaar is wel aanwezig.

We zagen al dat polarisatie snel kan escaleren. ‘Wij en zij’ wordt dan ‘wij of zij’. Een negatieve sociale deelidentiteit (in bepaalde opzichten behoren tot een groep met een ongunstig imago) kan leiden tot stigmatisering, maatschappelijke uitsluiting en openlijke discriminatie.

De overheid moet ervoor zorgen dat vrije identiteitsvorming mogelijk blijft en dat deze niet ten koste gaat van de identiteitsvorming en de vrijheid van anderen. Dat gebeurt bijvoorbeeld door het bestrijden van discriminatie en het verbod op geweld. De overheid bewaakt daarmee de grens van positief naar negatief polariseren, juist om ervoor te zorgen dat vruchtbare identiteitsvorming mogelijk blijft voor alle maatschappelijke partijen en voor alle burgers.

Zorgvuldig omgaan met de macht om groepen te definiëren

De overheid bewaakt dus dat iedereen in onze samenleving zich kan onderscheiden van anderen, bijvoorbeeld op etnisch, religieus en cultureel terrein. Zij laat daarvoor ruimte en treedt op als escalatie dreigt. Maar de overheid kan ook min of meer zelfstandig groepen identificeren. Zij kan daarmee tegenstellingen in de maatschappij bevestigen of nieuwe tegenstellingen in het leven roepen.

Groepen benoemen: het gebeurt om overzicht aan te brengen en beleid te ontwerpen. De doelen van de beleid kunnen verschillen. Een categorie als ‘tienermoeders’ onderscheiden, kan bijvoorbeeld helpen om kansen en mogelijkheden te scheppen voor deze groep. Een categorie als ‘dierenactivisten’ kan juist benoemd worden om gedrag af te dwingen of te verlangen.

Beleidscategorieën fungeren dus als een selectiemechanisme dat de verdeling van rechten, plichten en kansen structureert. De vraag is daarbij altijd of het verschil waarop wordt gefocust rechtvaardig en adequaat is, in het licht van de doelstellingen van het beleid. Want polarisatie door de overheid heeft reële

consequenties voor de burgers die het onderwerp zijn van categoriaal beleid (De Beus, 1986; Verkuyten, 1999). En niet al die gevolgen zijn positief.

1. Verlies van autonomie

De definitiemacht die uitgaat van overheidsinstituties kan in de eerste plaats leiden tot verlies van autonomie – de groepsidentiteit ontstaat dan immers niet vanuit de burgers zelf, maar vanuit de overheid. Dit kan met name een probleem zijn bij minder machtige groepen in de samenleving. Gevestigde groepen zien zichzelf begrijpelijkerwijs als de norm en minderheidsgroepen worden tegen die achtergrond gedefinieerd (Van de Vijver, 2009; Verhaar, 1999; Wekker, 1998).

Dat hoeft niet problematisch te zijn, zolang de betrokkenen zichzelf maar herkennen in de categorieën die worden opgelegd en zich kunnen vinden in de daaraan gekoppelde verwachtingen over hun gedrag. Maar dat is lang niet altijd het geval. De definitiemacht van de overheid kan er dan toe leiden dat mensen ongewild in een categorie terechtkomen. Als ze in hun beleving weinig kunnen veranderen aan het stempel dat zij krijgen opgedrukt, ervaren zij een reëel verlies van autonomie. Ze raken opgesloten in een identiteit die hun sociale betekenis en relaties tot anderen bepaalt (De Beus, 1986; Van Doorn, 1986; Yanow, 2003). Met dit verlies van autonomie is ook hun zelfrespect en welzijn in het geding (Tempelman, 1999).

Eerder zagen we dat polariseren het emancipatieproces van minderheden kan versnellen. Dit is echter alleen het geval als groepen zelf de verschillen markeren. Ook categoriaal beleid kan alleen succesvol zijn als het aansluit bij sterke groepen in de samenleving die al een eigen stem hebben – denk aan het Aids-beleid, waarbij de overheid kon samenwerken met een sterke homobeweging.

In zulke gevallen sluit de overheid aan bij een zelf gekozen identiteit, en dat is heel iets anders dan een van boven af opgelegde identiteit. In het laatste geval ontnem je iemand zijn vrijheid en autonomie (Benhabib, 2002; Prins, 2004).

Emancipatie door polarisatie werkt dus alleen van onderop. Zo is de emancipatie van vrouwen en katholieken te danken aan het feit dat zij hun rechten zelf opeisten en daarmee ‘omhoog’ polariseerden (Middendorp, 2009). ‘Omlaag’ polariseren, opgelegd vanuit de gevestigde orde, zal het emancipatieproces eerder vertragen.

2. Gevaar van stigmatisering

Een tweede gevaar van de definitiemacht van de overheid is stigmatisering. Daarvan is sprake wanneer één bepaalde deelidentiteit in het maatschappelijke verkeer voortdurend wordt benadrukt. De betekenis van andere deelidentiteiten wordt dan verwaarloosd. Vooral polariseren langs lijnen van herkomst, godsdienst, levensovertuiging, seksuele geaardheid of etniciteit kan in een samenleving vileine trekken krijgen, omdat het eigenschappen zijn die niet veranderbaar zijn of heel diep raken aan de eigen persoonlijkheid. Niet voor niets is discriminatie langs deze lijnen in veel gevallen bij wet verboden.

Dit gevaar geldt in het bijzonder wanneer categorieën in het overheidsbeleid verbonden worden met maatschappelijk negatief ingekleurde groepskenmerken. Zo kan de registratie van etnische kenmerken van burgers die delicten hebben gepleegd, leiden tot stigmatisering en uitsluiting.

Ook problematisch is het voorbeeld van de brief die het kabinet aan de Tweede Kamer richtte (Tweede Kamer, 2008-2009b) waarin de Marokkaans-Nederlandse gemeenschap medeverantwoordelijk wordt gemaakt voor de aanpak van criminaliteit en overlast door Marokkaans-Nederlandse jongeren. Ook al is het begrijpelijk om Marokkaanse Nederlanders hier als aparte doelgroep te benaderen, het is toch uitermate onwenselijk.

Generaliseren kan het gemakkelijk maken problemen te benoemen, maar de rechtsstaat is er juist op gericht de pluriformiteit in de samenleving te erkennen en beschermen en ervoor te zorgen dat alle bevolkingsgroepen gelijk behandeld worden. Dit betekent ook dat burgers worden aangesproken op crimineel gedrag en niet op etnische herkomst. Dat fundamentele principe wordt hier met voeten getreden.

Dat is niet alleen problematisch omdat het kan leiden tot verlies van autonomie en stigmatisering, maar ook uit het oogpunt van de beleidseffectiviteit is het problematisch. Etniciteit is namelijk niet bepalend voor het menselijk handelen – dat zijn sociale factoren veel meer. Een misdaad van een jongere is beter te verklaren vanuit de straatcultuur waarin de jongere opgroeit dan vanuit de etnische afkomst (Bovenkerk, 2009; RMO, 2008).

Een mogelijk nog belangrijker gevolg is dat een dergelijke aanpak de reeds bestaande maatschappelijke beeldvorming langs etnische lijnen bestendigt en zelfs versterkt (Verkuyten, 2005). Indelingen vanuit de overheid hebben gevolgen voor de constructie van identiteiten en dus voor maatschappelijke polarisatie. Als de doelstelling van de overheid binding met Nederland is, dan is het definiëren van een 'Marokkaans-Nederlandse gemeenschap' contraproductief (Schinkel en Van den Berg, 2009). Het gevoel dat er met twee maten wordt gemeten zorgt vervolgens weer voor gevoelens van uitsluiting en onrechtvaardigheid. Dit speelt bijvoorbeeld onder jonge moslims, zoals het onderstaande voorbeeld laat zien (Buijs, Demant en Hamdy, 2006; Slootman en Tillie, 2006).

Ondanks de verschillende oriëntaties die jonge moslims in Nederland hebben, lijkt er onder hen een collectief gevoel te bestaan dat in politiek en media met twee maten gemeten wordt. Veel jongeren beoordelen media als gekleurd en anti-islamitisch. Het gevoel heerst dat kwetsende opmerkingen over moslims onbegrensd zijn onder het mom van de vrijheid van meningsuiting, terwijl het geluid van sommige moslims geen ruimte krijgt. Daarnaast hebben zij het gevoel dat incidenten veroorzaakt door Marokkanen volop bediscussieerd en in beeld wordt gebracht, terwijl anti-islamitische incidenten weinig aandacht krijgen. Dat dit gevoel van uitsluiting vooral onder jongeren leeft, heeft te maken met het gegeven dat velen hun toekomst zien in Nederland. Zeker diegenen die sterk gericht zijn op het autochtone deel van de samenleving zijn gevoeliger voor cultuurconflicten en (subtiele) uitsluitingsmechanismen. Moslimjongeren ervaren dus dat er een verschil wordt gearticuleerd dat zij als onrechtvaardig beschouwen. De manier waarop zij omgaan met discriminatie verschilt van persoon tot persoon. Daar waar sommigen onverschillig worden en zich afkeren, zoeken anderen juist naar verbinding en proberen zij binnen bestaande instituties onrecht te bestrijden. Weer anderen voelen zich bedreigd en zijn bezorgd dat de ruimte voor vrijheid van religie steeds meer ingeperkt wordt (Buijs, Demant & Hamdy, 2006; Slootman & Tillie, 2006).

3. Een zichzelf waarmakende voorspelling

Categoriaal beleid langs etnische lijnen kan op den duur ontwrichtend en ave-rechts uitpakken. De etnische deelidentiteit kan een alles verklarende status krijgen, zowel in het beleid als in de beeldvorming. Er ontstaat een categorie waarmee het gerechtvaardigd en normaal wordt om te polariseren.

Verkuyten (2005) constateert dat in een periode waarin moslims steeds vaker geproblematiseerd worden in het politieke debat, de houding van autochtone Nederlanders significant negatiever werd. Opvallend genoeg is dat geheel in overeenstemming met de trend in het publieke debat waarin de afnemende tolerantie zich beperkte tot moslimgroepen. De houding ten opzichte van Surinaamse, Antilliaanse en Chinese Nederlanders bleek onveranderd. Negatieve beeldvorming is niet onschuldig, maar werkt door in de manier waarop burgers met elkaar omgaan op het werk, op school en in de wijk.

De definitiemacht van de overheid is dus niet neutraal of onschuldig, ook als de bedoelingen goed zijn. Integendeel, woorden kunnen een scheppende macht hebben (Duyvendak et al., 2007; Prins, 2004; Yanow, 1996). De wijze waarop bestuurders problemen inkaderen heeft daarom de potentie om een zichzelf waarmakende voorspelling te worden. De definitie kan zo dominant worden dat deze zich als vanzelf aan mensen opdringt (Billig, 1987; Jenkins, 2005; Linden, 2009; Verkuyten, 2005).

Vooraf instituties (de procedures en praktijken die het maatschappelijk verkeer structureren en inkaderen) spelen een grote rol in het scheppen, bevestigen en voortbestaan van categorieën. Uit diverse studies blijkt dat de taal van bestuur en beleid het alledaagse spreken en denken van burgers in sterke mate beïnvloedt en dat mensen geneigd zijn de beleidstaal over te nemen (Bröer, 2006; Hajer, 2000; Jenkins, 2005; Yanow, 2003).

Voorzichtigheid is dus geboden om te voorkomen dat het identificeren van groepen niet helpt om problemen op te lossen, maar deze juist doet ontstaan. Als de doelstelling van de overheid binding met Nederland is, dan is het voortdurend definiëren van een 'Marokkaanse gemeenschap' bijvoorbeeld juist contraproductief (Schinkel en Van den Berg, 2009).

Inzetten op verbinding

De overheid dient in haar categoriaal beleid dus uiterst terughoudend op te treden in het bevestigen van polarisatie langs lijnen van etniciteit. De RMO (2005) uitte al kritiek op veel van de huidige 'bindingsprojecten' die langs etnische lijnen worden opgezet. In de praktijk blijken deze de verschillen tussen groepen in de samenleving vooral te bevestigen en versterken.

Productiever is het om wat vaker etniciteitoverstijgende activiteiten te stimuleren, die ook nog eens over een langere termijn worden gespreid. Te denken valt aan concrete initiatieven rond thema's als vervuiling en criminaliteit. Ook cursussen voor alle buurtbewoners (van welke etniciteit of geloofsrichting ook) kunnen ervoor zorgen dat problemen worden aangepakt zonder dat etnische scheidslijnen worden aangescherpt.

Een ander geslaagd voorbeeld is de organisatie van periodieke buurtfeesten in Oost-Watergraafsmeer. Daar krijgen mensen een uitnodiging door op een website foto's te plaatsen van henzelf en van iets wat hen dierbaar is en twee mensen zover te krijgen hetzelfde te doen. Zo ontstaat een netwerk van mensen die elkaar vervolgens op een feest voor het eerst ontmoeten. Als gesprekstof hebben zij de foto's.

Een dergelijk 'verbindingsbeleid' van de overheid loopt via de route van gezamenlijke functionele ontmoetingen langs gedeelde problemen en uitdagingen, en niet langs de geijkte routes van verschillende etnische achtergronden (RMO, 2005; vgl. WRR, 2007).

Openhouden van communicatiekanalen

Voordat er op problemen kan worden ingespeeld, moet eerst echter een klimaat van vertrouwen en bereidheid tot samenwerking gewaarborgd zijn. Als spanningen tussen bevolkingsgroepen oplopen, is het belangrijk dat de nadruk niet komt te liggen op het steeds verder benadrukken van verschillen. De overheid moet daarom bewaken dat de communicatiekanalen open blijven.

Religies – tegenwoordig nog wel eens aangewezen als een bron van problemen – kunnen daarbij juist ook worden ingezet bij het zoeken naar toenadering, met hun processen van vergeving, conflicthantering, focus op rechtvaardigheid, respect en verzoening (Coward, 2004).

Een goed voorbeeld van een veld waarin deze pluriformiteit van processen gewaarborgd is, is dat van de arbeidsverhoudingen. Vrijheid van vereniging zorgt voor sterke groepsvorming aan de kant van werknemers en werkgevers. Staking, een scherpe vorm van polarisatie, is sinds de jaren zeventig toegestaan. Tegelijkertijd zorgt de overheid via SER, Stichting van de Arbeid, Raad voor Werk en Inkomen en ondernemingsraden voor een serie van kanalen waarbinnen onderhandeling,

feitenonderzoek en confrontatie op inhoud kan plaatsvinden. De rechter toetst gebruik van het stakingswapen procedureel, er zijn verschillende procedures voor overleg rond massaontslag, en conflicten worden ook gekanaliseerd via de Ondernemingskamer van het Gerechtshof in Amsterdam, die procedures kent waarin eerst neutraal onderzoek plaatsvindt, en kan ingrijpen, vaak door patstellingen te doorbreken met inzet van nieuwe mensen die processen kunnen vlottrekken. Tegelijkertijd is het ook weer nodig om druk op deze kanalen creëren om te voorkomen dat besluitvorming eindeloos op zich laat wachten. Die rol wordt vaak vervuld door de minister van Sociale Zaken, die dreigt met wetgeving als werkgevers en werknemers er niet uitkomen. Polarisation is gewaarborgd, maar steeds met de mogelijkheid van verbinding.

5.3 Politiek: procesbewaking en gevarieerde debatvormen

Het politieke domein is een platform voor de expressie van verschillen en tegenstellingen in de samenleving. Polariseren is daar een hoeksteen. Politici maken behoeften en zorgen expliciet. Ze bekritisieren voorstellen en confronteren machthebbers. Emotie heeft daarin ook een rol.

Maar we hebben gezien dat er ook schaduwzijden zijn. Persoonlijke aanvallen en het onbespreekbaar verklaren van onderwerpen leiden af van een inhoudelijke dialoog. Waar vijandigheid tussen groepen in de maatschappij ontstaat, kan een meepolariserende politiek mogelijk ook niet meer als verbindingskanaal fungeren. Wat kunnen de spelers in de politiek doen om de voordelen van polarisatie te benutten en de nadelen in te perken?

Zoeken naar vormen van procesbewaking

De democratie lijkt over voldoende veerkracht te beschikken om een flinke portie polarisatie aan te kunnen. De politieke interesse van burgers neemt eerder toe dan af. In Nederland is de politiek toegankelijker geworden en gemakkelijker te volgen voor grote groepen burgers. (RMO, 2003; vgl. ook Holsteyn en Walter, 2009). En perioden van scherpe polarisatie worden voortdurend afgewisseld met pogingen om verbinding te zoeken. Het gemeenschappelijk belang bij stabiliteit in een democratie is bovendien zo groot dat een tegenbeweging meestal niet lang op zich laat wachten. Het vertrouwen in de democratie als systeem blijft bij de overgrote meerderheid van de bevolking dan ook onverminderd groot.

Wel lastig is dat er geen probleemeigenaars zijn als de balans tussen polarisatie en verbinding in de politiek verstoord zou zijn. In het Nederlandse staatsbestel is er geen organisatie die verantwoordelijk is voor het goed lopen van democratische processen. In theorie is de grondwetgever degene die staatsrechtelijke procedures kan aanpassen, maar er is geen praktijk gegroeid waarin dat ook gebeurt.

De minister van Binnenlandse Zaken en de voorzitters van de beide Kamers van de Staten Generaal zouden daar een rol in kunnen spelen, maar zij hebben geen duidelijke verantwoordelijkheid of gezag op dit gebied. Als deze onderwerpen al ter sprake komen, dan verzandt de discussie al snel in gewone partijpolitiek. In de praktijk is de vice-president van de Raad van State de enige functionaris die af en toe vanuit een neutrale positie naar de processen in Den Haag kijkt.

Dat er geen centrale regie is, is tegelijkertijd het wezen van de rechtsstaat, waarin juist de checks and balances voor evenwicht zorgen. Voor een raad van hoeders van de grondwet is in de Nederlandse democratie geen plaats. Toch zou het vertrouwen in de politiek kunnen groeien als de politiek de procesbewaking zou weten te versterken, maar zonder een nieuw machtscentrum te creëren.

Een onderzoekend, neutraal perspectief is daarbij wezenlijk. Daarvoor zijn tal van organisatievormen denkbaar. Waar het om gaat is dat ergens in de democratie informatie over het verlopen van democratische processen wordt verzameld, en wel zo dat er vervolgens ook naar gehandeld kan worden. Een kritische blik op ingesleten processen en vaak eeuwenoude procedures is dus nodig.

Een creatieve dialoog met de media is daarbij onontbeerlijk, omdat zij in belangrijke mate de context voor de politiek bepalen. Een thema zou daarbij moeten zijn of procesbewaking niet wat meer op afstand van de politiek en de politieke partijen plaats kan vinden.

Inzetten op gevarieerde debatvormen

Een tweede belangrijk punt is dat de politieke praktijk verschillende communicatiefora nodig heeft. Er is behoefte aan procedures om te reageren op incidenten, maar er moeten ook processen zijn waarin langetermijnstrategieën kunnen groeien en geleidelijk zichtbaar kunnen worden voor het publiek.

Als er een maatregel nodig is, dan wordt nu de weg gevolgd van het wetsvoorstel en de kritische bespreking daarvan in het parlement. Bij complexe problemen kan het echter ook zinvol zijn om een aantal varianten naast elkaar te ontwikkelen en vervolgens een oplossing te kiezen. De grondwettelijke procedures laten dat wel toe (vergelijk bijvoorbeeld de mogelijkheid tot een parlementaire enquête), maar het is een aanpak die veel minder voor de hand ligt en dus moeilijker tot stand komt.

Waar het om gaat is dat in de politiek een cultuur van verschil gewaarborgd is, inhoudelijk én op procesniveau. De uitdaging is daarbij om te zoeken naar vormen die werkelijk aantrekkelijk zijn voor de deelnemers. Een voorbeeld van een vorm die in de huidige context weinig aantrekkelijk blijkt te zijn, is die van het dualisme tussen Kamer en regering. De context van medialogica, waarin ieder verschil tussen regeringspartij en regering wordt opgeblazen tot conflict, maakt zo'n aanpak weinig kansrijk. Verantwoordingsdag is een procedure waarin het parlement kan polariseren over wat de regering inhoudelijk bereikt heeft en is mogelijk wel een interessante nieuwe procesvorm – al wordt ook daarover gepolariseerd.

Ook voor de politieke journalistiek is pluriformiteit overigens belangrijk, en dan niet alleen naar politieke kleur, maar ook naar het soort interactie dat men in beeld brengt. We zagen immers dat politiek en media nauw met elkaar verbonden zijn.

Een voorbeeld van een journalistiek format dat variëteit in de context brengt, is de competitie tussen burgemeesters die het programma in beeld bracht. Burgemeesters moesten hier onder meer laten zien hoe ze een crisis zouden aanpakken. Zo zou het ook denkbaar zijn om vertegenwoordigers van politieke partijen in een programma een strategie voor een langetermijnprobleem te laten ontwikkelen.

5.4 Het recht voor burgers: reflectie op het conflictmodel

In relaties tussen burgers is het identificeren van verschillen fundamenteel. Een economie groeit bij de gratie van verschillen tussen mensen; confrontatie is nodig om langdurige relaties bij de tijd te houden. Polarisatie kan echter ook uitlopen op een negatieve interactie en langdurige conflicten. Zijn die eenmaal ontstaan, dan werkt verdergaande polarisatie vooral averechts.

De rechtspraak vervult daarbij een tweeledige rol. Enerzijds hebben materiële rechtregels een belangrijke de-escalerende functie. Er gaat een neutrale werking vanuit, via democratische waarden als gelijkheid en vrijheid. Het principe dat iedereen gelijk is voor de wet moet voorkomen dat onrechtvaardige verschillen ontstaan.

Rechtspraak biedt dus oriëntatiepunten voor redelijke oplossingen, waarover conflictpartijen kunnen onderhandelen en die hen in staat stellen om rechterlijke beslissingen te aanvaarden. Maar we zagen in het vorige hoofdstuk dat de juridische procedure sterk polariserend kan werken. Wat kan in het domein van het recht gedaan worden om de nadelen in te dammen?

Reflectie op het dominante format

Hoe redelijk het ook is om polarisatie als vertrekpunt bij ergernissen en conflicten te nemen, dat wil niet zeggen dat het ook als eindpunt of als onderhandelingsstrategie zou moeten dienen. Bovendien zagen we dat polariseren vooral vruchtbaar is als het conflict inhoudelijk is, er niet op de man wordt gespeeld, het conflict niet te intens is en er een klimaat heerst van onderling vertrouwen en bereidheid tot samenwerken. In hoog opgelopen conflicten is aan die condities meestal niet meer voldaan.

Opvallend genoeg hebben de mechanismen voor conflictbeslechting van de overheid, en met name die van de rechtspraak, echter een polariserend format. Zoals op basis van de huidige kennis over conflicten te verwachten valt, leidt dit eerder tot escalatie, patstellingen en hoge kosten dan tot het in goede banen leiden van het conflict.

Over de civiele rechtspraak is intussen dan ook een grote mate van ambivalentie ontstaan. Enerzijds wordt de toegang tot de rechter nog steeds als belangrijkste conflictbeslechting in stand gehouden en zwaar gesubsidieerd. Anderzijds wordt de burger ontraden om van dit (dure) mechanisme gebruik te maken, zonder dat er systematisch werkbare alternatieven worden ontwikkeld.

Mediation wordt bijvoorbeeld maar mondjesmaat gesubsidieerd en is volledig afhankelijk van de bereidheid van de verweerder om concessies te doen. In de woorden van de Engelse autoriteit op dit gebied, professor Hazel Genn (2008):

“Mediation without the credible threat of judicial determination is the sound of one hand clapping.”

Uit conflicttheorieën is veel bekend over hoe conflicten voor beide partijen zo bevredigend mogelijk gehanteerd kunnen worden. Kern daarvan is de sinds de jaren zestig ontwikkelde methode van integratieve (ook wel probleemoplossende) onderhandeling. Deze bestaat uit een creatief zoekproces om de belangen van beide partijen zo goed mogelijk te dienen. Daarin is enerzijds plaats voor confrontatie (maar dan met het probleem, niet met de persoon), maar ook voor herstel van de relatie tot een niveau waar weer vruchtbaar over oplossingen kan worden onderhandeld.

Integratieve methode

De eerste stap bij de integratieve methode is om de communicatie tussen de twee conflicterende partijen vruchtbaar te maken door hun relatie te onderzoeken. Vanuit hun eigen standpunten, eisen en verwijten worden partijen uitgenodigd om hun emoties te benoemen en te duiden. Daarachter zitten meestal behoeften, wensen en zorgen die zij voor zichzelf en voor de ander kunnen verhelderen. Als die inhoudelijke en relationele belangen zichtbaarder zijn, treedt de fase in waarin beide partijen ernaar streven elkaars belangen als legitiem te erkennen, zonder overigens elkaar al op die belangen tegemoet te komen. Inzet is te onderzoeken (1) waar belangen gemeenschappelijk zijn en dus verbinding kan ontstaan; (2) waar belangen verschillend zijn en wellicht aanknopingspunten zitten voor 'uitruil' en mogelijkheden om aan elkaars belangen tegemoet te komen; (3) waar belangen tegengesteld zijn en waar dus een soort 'verdeling' zal moeten plaatsvinden door partijen zelf of door een neutrale derde (Bush en Folger, 2005). Waar belangen werkelijk tegengesteld zijn, zullen er verdelingsafspraken gemaakt moeten worden, waarvoor objectieve criteria kunnen gelden. Zo nodig kan een onafhankelijke derde daarbij adviseren of de knoop doorhakken (Fisher, Ury en Patton, 1991; Walton en McKersie, 1965; Lewicki 2003; Deutsch, 2006)

Deze integratieve of probleemoplossende methode zou veel breder dan momenteel gebeurt gebruikt kunnen worden in het domein van conflictbelegging en rechtspraak. Het beleid van justitie zet inmiddels eerste, voorzichtige stappen in die richting: de tendens is om burgers die een conflict hebben niet zozeer toegang tot een advocaat of een rechter, maar primair toegang

tot een oplossing te bieden. Daarbij komt de probleemoplossende benadering veel meer centraal te staan en krijgt de rechter meer de functie van een snel toegankelijke toezichthouder en stok achter de deur als partijen niet meewerken aan het vinden van een oplossing (Staatssecretaris van Justitie, brief van 17 november 2008 aan de Tweede Kamer).

6. Aanbevelingen

Polariseren kun je leren – ook in de polder

In de analyse van de voor- en nadelen van polarisatie zagen we dat in alle geledingen van de maatschappij tegenstellingen bestaan die in een vrije, pluriforme maatschappij de ruimte moeten krijgen. Maar polariserende communicatie kan ook doorslaan – zelfs zover, dat de stabiliteit van onze samenleving onder druk kan komen te staan en dat mensen worden buitengesloten.

Dat kan spanning en angst oproepen: voor te weinig polarisatie, maar ook voor te veel. Steeds opnieuw zal daarom bepaald moeten worden of het evenwicht niet verstoord raakt. Dat vergt het vermogen om ook in het heetst van de strijd het hoofd koel te houden en open te blijven staan voor verbinding. Wij zijn een samenleving die van ‘polderen’ een werkwoord maakte. Juist daarom moeten we scherpe debatvormen niet schuwen. Tegelijkertijd is het van belang om te zorgen voor kanalen waarlangs weer verbindingen kunnen ontstaan.

Dat vergt dat aan een aantal voorwaarden wordt voldaan. Hieronder richt de RMO zich tot belangrijke spelers in de drie domeinen die centraal stonden in dit advies. Zij kunnen zorgen voor voldoende ruimte en tegelijk waken voor verwijdering, verharding, inperking van de vrijheid en verlies van autonomie.

Maar tegenstellingen zijn een zaak van ons allemaal. Tal van maatschappelijke instituties zullen zich moeten inspannen om polarisatie aan de ene kant de ruimte te geven, en aan de andere kant de verschillen ook weer te overbruggen. Ook als individuele burgers zullen we daar een bijdrage aan kunnen leveren.

Wanneer bijvoorbeeld in het onderwijs uit angst voor escalatie lessen over de Tweede Wereldoorlog worden gemeden, dan is dat een teken dat de samenleving haar veerkracht aan het kwijtraken is. Daar zal op gereageerd moeten worden: door de overheid, door docenten, ouders, journalisten, belangengroepen. De media zullen verschillende maatschappelijke en politieke opvattingen een podium moeten geven en tegelijk verantwoordelijk om moeten gaan met het in beeld brengen van tegenstellingen.

Overheid: voorzichtig zijn met beleid langs etnische lijnen

Elke burger heeft het fundamentele recht op een eigen identiteit, en polarisatie speelt daarin een cruciale rol. We zijn dan ook gebaat bij een levendige civil society waarin de overheid ruimte geeft aan tegenstellingen. Tegelijk moet zij bewaken dat dit recht voor iedereen gewaarborgd blijft. De grens ligt daar waar polarisatie door de een het recht op polariseren van de ander bedreigt.

De overheid geeft niet alleen ruimte om constructief te polariseren, maar kan zelf ook meedoen. Via doelgroepenbeleid is zij in staat groepen en identiteiten te creëren of bevestigen. Dat heeft een aantal risico's. Vooral beleid langs etnische lijnen kan bedoeld of onbedoeld stigmatiserende en ongewenst polariserende effecten hebben. De belangrijkste aanbeveling aan de overheid is dan ook om terughoudend te zijn met categoriaal overheidsbeleid, bijvoorbeeld langs etnische lijnen.

Beter is het om in lijn met Niet langer met de ruggen naar elkaar (2005) activiteiten te stimuleren die gecentreerd worden rondom problemen. Daarbij mag er hard over het probleem worden gepolariseerd, maar moeten er tussen de betrokken groepen juist ook weer verbindingen mogelijk worden.

Politiek: zoek naar nieuwe politieke debatvormen

De tweede aanbeveling adresseren we aan de politiek. Politiek veronderstelt aan de ene kant polarisatie. Wanneer partijen niet meer vertolken wat er maatschappelijk leeft, dan ontstaat er onvrede, neemt het vertrouwen af en wenden mensen zich af. In die zin is polarisatie dus nodig: scherpe standpunten moeten gehoord kunnen worden. Ze vormen de inzet van onderhandelingen.

Maar politiek is er niet alleen voor scherp inhoudelijk debat. Het is ook een kanaal waarlangs besluiten genomen worden waarop burgers en bedrijven kunnen bouwen. Dat is nu lang niet altijd zichtbaar. Daarom is er reflectie no-

dig op manieren om tegenstellingen te tonen, en tegelijk zichtbaar te maken hoe van daaruit besluiten genomen worden. Ook een creatieve dialoog met de media hoort daarbij, want medialogica maakt dat tegenstellingen snel als zwart-witconflict worden gepresenteerd. Inhoudelijke politiek bedrijven wordt dan steeds moeilijker, zeker in de openbaarheid. Een deel verdwijnt naar de achterkamers.

De RMO pleit ervoor te verkennen hoe een variëteit van debatmodellen en besluitvormingsprocessen benut kan worden, in de vorm van nieuwe parlementaire procedures en mediaformats. Die kunnen tegenstellingen op verschillende manieren over het voetlicht brengen, zonder dat de verbinding die ook nodig is om besluiten te nemen verloren gaat. Daarbij moet er plaats zijn voor snelle discussies, maar ook voor complexe besluitvorming over ingrijpende en electoraal weinig populaire thema's.

Recht: geef probleemoplossing een plaats

In relaties tussen burgers is polarisatie vaak een kwestie van voor jezelf opkomen. Die vorm van assertiviteit is een groot goed, want in de relaties thuis, op het werk of in de bredere gemeenschap krijgt maatschappelijke participatie echt gestalte. Confrontatie, mits gedoseerd en in een sfeer van vertrouwen, is onmisbaar om langdurige relaties tussen mensen goed te houden. Het kunnen markeren van verschillen – in voorkeuren of competenties – is bovendien de basis voor productieve economische transacties.

Maar is er eenmaal een conflict ontstaan, dan is verdergaande polarisatie weinig vruchtbaar. In die context is er vooral behoefte aan een probleemgerichte benadering die verdere escalatie voorkomt en patstellingen doorbreekt. Rechtspraak en andere procedures voor conflictbeslechting kunnen beter eerst zorgen voor uitwisseling van informatie en kennismaking met elkaars perspectieven.

Zo kan een basis van vertrouwen worden gecreëerd, die nodig is om oplossingen te vinden die recht doen aan alle betrokken belangen. Zo kunnen ook de normen worden herbevestigd die nodig zijn om vreedzaam samen te leven.

Literatuur

- Bardoel, J. en d'Haenens, L. (2004). Media meet the citizen. Beyond market mechanisms and government regulations. In: *European journal of communication*, 19 (2): 165-94.
- Barendrecht, M en Kamminga, P. (2009). *Effectief conflicten oplossen*. Amsterdam : Business Contact.
- Baumann, G. (1996). *Contesting culture: discourses of identity in multi-ethnic London*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Beerekamp, H. (2008). Veel mannen en een vrouw; De Talking Heads top-100 op televisie bij de publieke omroep. In: *NRC Handelsblad* (10 mei 2008).
- Benhabib, S. (2002). *The claims of culture. Equality and diversity in the global era*. Princeton & Oxford: Princeton University Press.
- Beus, J.W. de (1986). Classificatie en beleid, hoofdstuk 1. In: Beus, J. W. de en Doorn, J.A.A. van, *De geconstrueerde samenleving*, Meppel & Amsterdam: Boom.
- Billig, M. (1996). *Arguing and thinking: A rhetorical approach to social psychology* (revised edition). Cambridge: Cambridge University Press.
- Blank, T. (2003). Determinants of national identity in East and West Germany. An empirical comparison of theories on the significance of authoritarianism, anomie, and general self-esteem. In: *Political Psychology*, 24: 259-288.
- Blommaert, J. (2007). *De crisis van de democratie. Commentaren op actuele politiek*. Berchem: Epo.
- Bovenkerk, F. (2009). *Zomergesprekken in Villa VPRO, radio 1* (8 augustus 2009).
- Bröer, C. (2006). *Beleid vormt overlast. Hoe beleidsdiscoursen de beleving van geluid bepalen*. Amsterdam: Aksant.
- Buijs, F.J., Demant, F. en Hamdy, A. (2006). *Strijders van eigen bodem. Radicale en democratische moslims in Nederland*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Buitelaar, M. (2006). *Islam en het dagelijkse leven. Religie en cultuur onder Marokkanen*. Amsterdam/Antwerpen: Uitgeverij Atlas.
- Buitelaar, M. (2009). *Van huis uit Marokkaans. Over verweven loyaliteiten van hoogopgeleide migrantendochters*. Amsterdam: Uitgeverij Bulaaq.

- Buruma, I. en Margalit, A. (2004). *Occidentalisme. Het Westen in de ogen van zijn vijanden*. Amsterdam: Atlas.
- Bush, R.A.B. en Folger, J.P. (2005). *The promise of mediation. The transformative approach to conflict*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Chrysochoou, X. (2004). *Cultural diversity: its social psychology*. Malden, Mass.: Blackwell.
- Coleman (2006). Power and conflict. In: Deutsch et al. (eds.), *Handbook of conflict resolution. Theory and practice*. San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- Coleman, M., Ganong, L. en Leon, K. (2006). Divorce and Postdivorce Relationships. In: A. Vangelisti & D. Perlman (eds.), *The Cambridge handbook of personal relationships*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Coward, H. (2004). *Religion and peacebuilding*. Albany: State University of New York Press.
- Deutsch, M. (2006). Cooperation and competition. In: *The handbook of conflict resolution. Theory and practice* (pp. 23-42). San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- Deutsch, M., Coleman, P.T. en Marcus, E.C. (2006). In: *The handbook of conflict resolution. Theory and practice*. San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- Dommering, E. (2008). De teddybeer Mohammed, gesluierde homo's en het lawaai van Wilders. Over de stand van de vrijheid van meningsuiting anno 2008. In: *Nederlands Juristenblad*, 7, 15 februari 2008, 376-382.
- Dommering, E. (2009). Een normatief kader voor het openbare islamdebat. In: Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling, *Polarisatie. Bedreigend en verrijkend* (pp. 234 -233). Amsterdam: SWP.
- Doorn, J.A.A. (1986). Classificatie en maatschappij, hoofdstuk 2. In Beus, J. W. de & Doorn, J.A.A. van, *De geconstrueerde samenleving*, Meppel & Amsterdam: Boom.
- Dreu, C. de (2009). Het nut van polarisatie in politiek en samenleving. Een sociaal-psychologische verkenning. In: Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling, *Polarisatie. Bedreigend en verrijkend* (pp. 140-152). Amsterdam: SWP.
- Duyvendak J.W. et al. (2007). *Macht en verantwoordelijkheid. Essays voor Kees Schuyt*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Duyvendak, J.W. en Houtman, D. (2009). Boerka's, boerkini's en belastingcenten. Culturele en politieke polarisatie in een post-christelijke samenleving. In: Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling, *Polarisatie. Bedreigend en verrijkend* (pp. 102-119). Amsterdam: SWP.
- Duyvendak, J.W. en Hurenkamp, M. (2004). *Kiezen voor de kudde. Lichte gemeenschappen en de nieuwe meerderheid*. Amsterdam: Van Gennep.

- Ellian, A. (2009). Polarisatie als een wezenlijk aspect van politiek. In: Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling, *Polarisatie. Bedreigend en verrijkend* (pp. 65-80). Amsterdam: SWP.
- Entzinger, H.B. en Dourleijn, E. (2008). *De lat steeds hoger. De leefwereld van jongeren in een multi-etnische stad*. Assen: Koninklijke Van Gorcum.
- Fisher, R.J. (1990). *Social psychology of intergroup and international conflict resolution*. New York: Springer-Verlag.
- Fisher, R.D., Ury, W.L. en Patton, B.M. (1991). *Getting to yes. Negotiating agreement without giving in*. New York: Penguin Books.
- Frissen, P. (2008). *Allemaal anders. Een lofzang op verschil en ongelijkheid*. (Forum-Essay). Utrecht: Forum.
- Fukuyama, F. (1992). *The end of history and the last man*. London: Penguin.
- Genn, H. (2008). *Judging Civil Justice (The Hamlyn Lectures)*. Cambridge : Cambridge University Press.
- Ghorashi, H. (2009). Polariseren in het Nederland van nu betekent olie op het vuur. In: Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling, *Polarisatie. Bedreigend en verrijkend* (pp. 153-170). Amsterdam: SWP.
- Glasl, F. (1998). *Help! Conflicten. Heb ik een conflict of heeft het conflict mij?* Zeist: Christofoor.
- Gottman (2007). Making relationships work. *Harvard Business Review*, (December) pp. 45-51.
- Hajer, M. (2000). *Politiek als vormgeving*. Amsterdam: Vossiuspers.
- Hamilton, J.T. (2006). *All the news that's fit to sell. How the market transforms information into news*. New Jersey: Princeton University Press.
- Hemert, D. van, Fischer, A. en Doosje, B. (2005). Sociale psychologie in een multiculturele context, hoofdstuk 5. In: *Psychologie en de multiculturele samenleving*, Boomonderwijs.
- Hoedeman, J. (2005). *De strijd om de waarheid op het Binnenhof*. Amsterdam: J.M. Meulenhoff.
- Holsteyn, J. van en Walter, A. (2009). Ook de afbreker bouwt op. Negatieve verkiezingscampagnes en hun mogelijke waarde. In: Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling, *Polarisatie. Bedreigend en verrijkend* (pp. 171-187). Amsterdam: SWP.
- Houtman, D. (2008). *Op jacht naar de echt werkelijkheid. Dromen over authenticiteit in een wereld zonder fundamente*. Amsterdam: Pallas Publications.
- Huntington, S. (1993). The clash of civilizations. *Foreign Affairs*, 72(3):22-49.
- Jenkins, R. (2005). *Social identity*. London: Routledge.
- Johnson, D.W. , Johnson, R.T. en Tjosvold, D. (2006). Constructive controversy.

- The value of intellectual opposition. In: *The handbook of conflict resolution. Theory and practice* (pp. 69-91). San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- Kasinitz, P., Mollenkopf, J.H. en Walters, M.C. (2008). *Becoming New Yorkers. Ethnographies of the new second generation*. New York: Russell Sage Foundation.
- Ketner, S.L. (2008). *Marokkaanse wortels, Nederlandse grond. Exploratie, bindingen en identiteitsstrategieën van jongeren van Marokkaanse afkomst*. Proefschrift R ksuniversiteit Groningen.
- Kinneging, A. (2009). Constitutioneel patriottisme ter overbrugging van tegenstellingen. In: Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling, *Polarisatie. Bedreigend en verrijkend* (pp. 12-30). Amsterdam: SWP.
- Kline, G. H. et al. (2006). Understanding couple conflict. In: A. Vangelisti & D. Perlman (Eds.), *The Cambridge handbook of personal relationships* (pp. 445-462). New York: Cambridge University Press.
- Koenis, J. (2008). *Het verlangen naar cultuur. Nederland en het einde van het geloof in een moderne politiek*. Amsterdam: Uitgeverij van Gennep.
- Koole, R.A. (2006). *Politiek en tegenpolitiek in de Nederlandse democratie. Politici, journalisten en wetenschappers in de ban van het populisme*. Leiden: Universiteit Leiden.
- Kunneman, H.P.J.M. (2005). *Voorbij het dikke-ik. Bouwstenen voor een kritisch humanisme*. Amsterdam: Humanistics University Press.
- Lans, J., van der (2005). *Koning burger. Nederland als zelfbedieningszaak*. Amsterdam: Augustus.
- Leeuwen, B. van (2003), *Erkenning, identiteit en verschil; multiculturalisme en leven met culturele diversiteit*, Leuven (België): Acco
- Lewicki, Roy J. (2003). *Negotiation: readings, exercises, and cases*. Boston: McGraw Hill Irwin.
- Lewicki, R., Saunders, D.M. en Barry, B. (2006). *Negotiation*. Boston: McGraw-Hill.
- Linden, A. (2009). *Besmet. Levenslopen en motieven van extreemrechtse activisten in Nederland*. Amsterdam: VU.
- Lucassen, L. (2009). Het verleden als laboratorium. Immigratie en polarisatie in West-Europa sinds 1850. In: Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling, *Polarisatie. Bedreigend en verrijkend* (pp. 31-47). Amsterdam: SWP.
- Luyendijk, J. (2006). *Het zijn net mensen. Beelden uit het Midden-Oosten*. Amsterdam: Podium.
- Major, B. N., en O'Brien, L. T. (2005). The social psychology of stigma. In: *Annual Review of Psychology*, 56, 393-421.
- McDill, E.L. (1961). Anomie, authoritarianism, prejudice, and socioeconomic status.

- An attempt at clarification. In: *Social Forces* 39: 239-245.
- Middendorp, P. (2009). Lange Poten (Column). In: *Dagblad de Pers* (4 maart 2009).
- Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (2007). *Actieplan polarisatie en radicalisering 2007-2011*. Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.
- Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (2008). *Trendanalyse Polarisation en Radicalisering*. Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.
- Mnookin, R., Peppet, S. en Tulumello, A. (2000). *Beyond Winning*. Cambridge: Harvard University Press.
- Mouffe, C. (2008). *Over het politieke*. Kampen: Uitgeverij Klement.
- Nee, V. en Alba, R.D. (2003). *Remaking the American mainstream. Assimilation and contemporary immigration*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Oerlemans, J.W. (1990) 'Eén-partijstaat Nederland'. In: *NRC-Handelsblad*, (14 februari 1990)
- Oudenhoven, J.P. van (2009). Polarisation in debat, convergentie in de samenleving. In: Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling, *Polarisation. Bedreigend en verrijkend* (pp. 234-252). Amsterdam: SWP.
- Oakes, P.J., Haslam, S.A. en Turner, J.C. (1994). *Stereotyping and social reality*. Oxford: Blackwell.
- Peer, C. van (2007). *De impact van (echt)scheiding op kinderen en partners*. Studiedienst van de Vlaamse Regering.
- Pels, D. (2005). *Een zwak voor Nederland. Ideeën voor een nieuwe politiek*. Amsterdam: Anthos.
- Praag, P. van en Brants, K. (red.) (2005). *Politiek en media in verwarring. De verkiezingscampagnes in het lange jaar 2002* (pp. 21-43). Amsterdam: Het Spinhuis.
- Prins, B. (2004). *Voorbij de onschuld. Het debat over integratie in Nederland*. Amsterdam: Van Gennep.
- RMO (2003). *Medialogica. Over het krachtenveld tussen burgers, media en politiek*. Den Haag: Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling.
- RMO (2004). *Toegang tot recht*. Den Haag: Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling.
- RMO (2005). *Niet langer met de ruggen naar elkaar. Een advies over verbinden*. Den Haag: Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling.
- RMO (2007). *Vormen van democratie. Een advies over democratische gezindheid*. Den Haag: Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling.

- RMO (2008). *Tussen flaneren en schofferen. Een constructieve aanpak van het fenomeen hangjongeren*. Den Haag: Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling.
- RMO (2009a). *Polarisatie. Bedreigend en verrijkend*. Den Haag: Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling.
- RMO (2009b). *Investeren rondom kinderen*. Den Haag: Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling / Raad voor de Volksgezondheid en Zorg.
- Roy, O. (2002). *De globalisering van de Islam*. Amsterdam: Van Genneep.
- SCP (2007). *De sociale staat van Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- SCP (2009). *Continu onderzoek burgerperspectieven*, kwartaalbericht 1. Den Haag: SCP
- Roberts, A.H. & Rokeach, M. (1956). Anomie, authoritarianism, and prejudice. A replication. In: *American Journal of Sociology*, 61: 355-358.
- Scheffer, P. (2007). *Het land van aankomst*. Amsterdam: De Bezige Bij.
- Schinkel, W. en Berg, M. van den (2009). Polarisierend en moraliserend burgerschap in de inburgering. In: Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling, *Polarisatie. Bedreigend en verrijkend* (pp. 188-205). Amsterdam: SWP.
- Schipper, S. de (2004). Bang volgens het boekje. In: *De Volkskrant*, 20 november 2004.
- Slootman, M. en Tillie, J.N. (2006). *Processen van radicalisering. Waarom sommige Amsterdamse moslims radicaal worden*. Amsterdam: Instituut voor Migratie- en Etnische Studies, Universiteit van Amsterdam.
- Sniderman, P.M. en Hagendoorn, A.J.M.W. (2007). *When ways of life collide. Multiculturalism and its discontents in the Netherlands*. New Jersey: Princeton University Press.
- Spector, P. E. en Bruk-Lee, V. (2007). Conflict, health and well-being. In C.K.W. de Dreu, en M. J. Gelfand (Eds.), *The psychology of conflict and conflict management in organizations*. New York: Lawrence Erlbaum.
- Swierstra, T. en Tonkens, E. (2009). Gebrek aan zelfrespect, orde en zingeving. Polarisatie als antwoord. In: Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling, *Polarisatie. Bedreigend en verrijkend* (pp. 120-138). Amsterdam: SWP.
- Tempelman, S. (1999). Duiken in het duister. Een gematigd constructivistisch benadering van culturele identiteit. *Migrantenstudies*, 15 (2), Themanummer over 'Multicultureel Burgerschap' 70-82.
- Tilly, C. (1998). *Durable inequality*. Berkeley, Calif.: University of California Press.
- Tonkens, E. (2003). *Mondige burgers, getemde professionals*. Utrecht: NIZW.
- Trommel, W. (2009). Tirannie van het licht. Waarom polarisatie zo weinig weerwoord krijgt. In: Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling, *Polarisatie. Bedreigend en verrijkend* (pp. 81-101). Amsterdam: SWP.

- Tweede Kamer, (2008-2009), 31 268 nr. 13. Jaarnota Integratiebeleid 2007-2011.
- Tweede Kamer, (2008-2009a,) 31 845 nr. 1. Parlementaire zelfreflectie 2007-2009.
- Tweede Kamer, (2008-2009b), 29 911 nr. 23. Bestrijding georganiseerde criminaliteit.
- Vasterman, P.L.M. (2004). *Mediahype*. Amsterdam: Aksant.
- Verhaar, O. (1999). *Recht doen aan pluriformiteit als politieke opgave; het Nederlandse debat over voorkeursbehandeling in het licht van de filosofische discussie over rechtvaardigheid en burgerschap*, Amsterdam: Thela Thesis
- Verkuyten, M. (1999). *Etnische identiteit. Theoretische en empirische benaderingen*. Amsterdam: Het Spinhuis.
- Verkuyten, M. (2005). *The social psychology of ethnic identity*. Hove: Psychology Press.
- Vijver, F. van de (2009). Perspectief vanuit de crossculturele psychologie: polarisatie is universeel. In: Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling, *Polarisatie. Bedreigend en verrijkend* (pp. 48-64). Amsterdam: SWP.
- Vree, F. van, et al. (2002). Het ontstaan van een politiek-publicitair complex 1960-2002. In: Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling, *Medialogica. Over het krachtenveld tussen burgers, media en politiek* (pp. 67-98). Den Haag: Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling.
- Walton, R. E. & McKersie, R.B. (1965). *A behavioral theory of labor negotiations*. London: McGraw Hill Book Company.
- Wansink, H. (2008). Media onder commerciële druk. Geen kwaliteitskrant zonder paternalisme. In: *Socialisme en democratie*, 65(9), 34-39.
- Wekker, G. (1998). Gender, identiteitsvorming en multiculturalisme; notities over de Nederlandse multiculturele samenleving, hoofdstuk 2. In C.H.M. Geuijen (red.) *Multiculturalisme*. Utrecht: Lemma.
- Welle, I. van der en Mamadouh, V. (2008). *LINKS & LABELS. Identiteiten en identificatiestrategieën van Amsterdamse jongvolwassenen*. Amsterdam: AMIDSt.
- WRR (2007). *Identificatie met Nederland*. Amsterdam : Amsterdam University Press.
- Yanow, D. (1996). *How does a policy mean? : interpreting policy and organizational actions*. Washington D.C. : Georgetown University Press.
- Yanow, D. (2003). *Constructing 'Race' and 'Ethnicity' in America: Category-Making in Public Policy and Administration*. Armonk, NY: M.E.Sharpe.

Geraadpleegde deskundigen

Dhr. prof. dr. A. Benschop	Universiteit van Amsterdam
Mevr. drs. M.A. van den Berg	Universiteit van Amsterdam
Dhr. prof. mr. E.J. Dommering	Universiteit van Amsterdam
Prof. dr. C.K.W. de Dreu	Universiteit van Amsterdam
Prof. dr. W.G.J. Duyvendak	Universiteit van Amsterdam
Dhr. prof. dr. mr. A. Ellian	Universiteit Leiden
Dhr. dr. J. Ginneken	European American Institute
Mevr. prof. dr. H. Ghorashi	Vrije Universiteit Amsterdam
Dhr. dr. J. de Hart	Sociaal en Cultureel Planbureau
Dhr. prof. dr. J.J.M. van Holsteyn	Universiteit Leiden
Dhr. prof. dr. D. Houtman	Erasmus Universiteit Rotterdam
Dhr. drs. M.E.A. Hurenkamp	Universiteit van Amsterdam
Dhr. prof. dr. A.A.M. Kinneging	Universiteit Leiden
Prof. dr. J. Kleinnijenhuis	Vrije Universiteit
Dr. D. Laws	Universiteit van Amsterdam
Dhr. prof. dr. L.A.C.J. Lucassen	Universiteit Leiden
Mevr. dr. L.B. Mulder	Universiteit Tilburg
Mevr. drs. A. Oosterwaal	Universiteit Utrecht
Dhr. Prof. dr. J.P.L.M. van Oudenhoven	Universiteit Groningen
Mevr. dr. T.V.M. Pels	Verwey-Jonker Instituut
Dhr. Dr. W.Schinkel	Erasmus Universiteit Rotterdam
Prof. dr. A.J.H.C. Schram	Universiteit van Amsterdam
Prof. dr. W.A.R. Shadid	Universiteit Leiden
Dhr. dr. T. Swierstra	Universiteit Twente
Dhr. J.E. Temmink	Ministerie van Binnenlandse Zaken

Mevr. drs. S.P. Tempelman	Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties
Dhr. prof. dr. J.J.A. Thomassen	Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen
Prof. dr. J.N. Tillie	Instituut voor Migratie- en Etnische Studies
Mevr. prof. dr. E. H. Tonkens	Universiteit van Amsterdam
Dhr. prof. dr. W.A. Trommel	Vrije Universiteit
Dr. P.L.M. Vasterman	Universiteit van Amsterdam
Dhr. dr. I. Verhoeven	Wetenschappelijke Raad voor het Rege- ringsbeleid
Dhr. prof. dr. F.P.I.M. van Vree	Universiteit van Amsterdam
Prof. dr. F. van de Vijver	Universiteit van Tilburg
Mevr. drs. A.S. Walter	Amsterdamse School voor Sociaal-We- tenschappelijk Onderzoek
Dhr. drs. R. van Wonderen	Verwey-Jonker Instituut
Mevr. drs. W. el Yandouzi	Gemeente Amsterdam

Overzicht van uitgebrachte publicaties

Adviezen

Vierde raadsperiode 2009-2012

- 46 Polariseren binnen onze grenzen (2009)
- 45 De wijk nemen. Een subtiel samenspel van burgers, maatschappelijke organisaties en de overheid. (2009)

Derde raadsperiode 2005-2008

- 44 De ontkokering voorbij. Slim organiseren voor meer regelruimte. (2008)
- 43 Tussen flaneren en schofferen. Een constructieve aanpak van het fenomeen hangjongeren. (2008)
- 42 Vormen van democratie. Een advies over democratische gezindheid. (2007)
- 41 Straf en zorg: een paar apart. Passende interventies bij delictplegers met psychische en psychiatrische problemen. (2007)
- 40 Inhoud stuurt de beweging. Drie scenario's voor het lokale debat over de WMO. (2006)
- 39 Ontsnappen aan medialogica. Tbs in de maatschappelijke beeldvorming. (2006)
- 38 Verschil maken. Eigen verantwoordelijkheid na de verzorgingsstaat. (2005)
- 37 Niet langer met de ruggen naar elkaar. Een advies over verbinden. (2005)
- 36 Lokalisering van maatschappelijke ondersteuning. Voorwaarden van maatschappelijke ondersteuning. (2005)

In samenwerking met de RVZ. Versterking voor gezinnen. (2008)

Tweede Raadsperiode 2001-2004

- 35 Eenheid, verscheidenheid en binding. Over concentratie en integratie van minderheden in Nederland. (2005)
- 34 Ouderen tellen mee. Advies aan de Themacommissie Ouderenbeleid van de Tweede Kamer. (2004)
- 33 Mogen ouderen ook meedoen. (2004)
- 32 Toegang tot recht. (2004)
- 31 Sociale veiligheid organiseren. Naar herkenbaarheid in de publieke ruimte. (2004)
- 30 Verschil in de verzorgingsstaat. Over schaarste in de publieke sector. (2004)
- 29 Humane genetica en samenleving. Bouwstenen voor een ander debat. (2004)
- 28 Europa als sociale ruimte. Open coördinatie van sociaal beleid in de Europese Unie. (2004)
- 27 Hart voor Europa. De rol van de Nederlandse overheid. (2003)
- 26 Medialogica. Over het krachtenveld tussen burgers, media en politiek. (2003)
- 25 De handicap van de samenleving. Over mogelijkheden en beperkingen van community care. (2002)
- 24 Bevrijdende kaders. Sturen op verantwoordelijkheid. (2002)
- 23 Geen woorden maar daden. Bijdrage aan het normen- en waardendebat. (2002)
- 22 Werken aan balans. Een remedie tegen burn-out. (2002)
- 21 Educatief centrum voor ouder en kind. Advies over voor- en vroegschoolse opvang. (2002)
- 20 Levensloop als perspectief. Kanttekeningen bij de Verkenning Levensloop. Beleidsopties voor leren, werken, zorgen en wonen. (2002)
- 19 Van uitzondering naar regel. Maatwerk in het grotestedenbeleid. (2001)
- 18 Aansprekend opvoeden. Balanceren tussen steun en toezicht. (2001)
- 17 Instituties in lijn met het moderne individu. De Sociale Agenda 2002-2006. (2001)
- 16 Kwetsbaar in kwadraat. Krachtige steun aan kwetsbare mensen. (2001)

In samenwerking met ACVZ. Inburgering. (2003)

In samenwerking met ROB. Etniciteit, binding en burgerschap. (2001)

In samenwerking met de Onderwijsraad. Samen naar de taalschool. (2001)

Eerste raadsperiode 1997-2000

- 15 Ver weg en dichtbij. Over hoe ICT de samenleving kan verbeteren. (2000)
- 14 Van discriminatie naar diversiteit. Kanttekeningen bij de Meerjarennota Emancipatiebeleid 'Van vrouwenstrijd naar vanzelfsprekendheid'. (2000)
- 13 Wonen in de 21^e eeuw. (2000)
- 12 Alert op vrijwilligers. (2000)
- 11 Ongekende aanknopingspunten. Strategieën voor de aanpassing van de sociale infrastructuur. (2000)
- 10 Aansprekend burgerschap. De relatie tussen organisatie van het publieke domein en de verantwoordelijkheid van burgers. (2000)
- 9 Nationale identiteit in Nederland. (1999)
- 8 Arbeid en zorg. Reactie op de kabinetsnota 'Op weg naar een nieuw evenwicht tussen arbeid en zorg'. (1999)
- 7 Integratie in perspectief. Advies over integratie van bijzondere groepen en van personen uit etnische groeperingen in het bijzonder. (1998)
- 6 Verantwoordelijkheid en perspectief. Geweld in relatie tot waarden en normen. (1998)
- 5 Uitsluitend vrijwillig!? Maatschappelijk actief in het vrijwilligerswerk. (1997)
- 4 Kwaliteit in de buurt. (1997)
- 3 Werkloos toezien. Activering van langdurig werklozen. (1997)
- 2 Stedelijke vernieuwing. (1997)

In samenwerking met de RVZ. Gezond zonder zorg. (2000)

In samenwerking met de RVZ. Verslavingszorg herijkt. (1999)

In samenwerking met de RVZ. Zorgarbeid in de toekomst. (1999)

In samenwerking met de Onderwijsraad. Voorschools en buitenschools. (1998)

Onderzoeken

- Beperkt maar niet begrensd. RMO (red.). (2009) Webpublicatie
- Bericht van de werkvloer. J.van der Meer. (2009) Webpublicatie.
- Polarisatie. Bedreigend en verrijkend. RMO (red.). (2009)
- Verkenning participatie: Arbeid, vrijwillige inzet en mantelzorg in perspectief. RMO (red.). (2008)

- Levensvraagstukken: de sociale context van ongewenste zwangerschappen en van ondraaglijk en uitzichtloos lijden. (2008)
- 30 Plannen voor een beter Nederland. De sociale agenda. K. van Beek en Y.Zonderop (red.). (2006)
- Opbrengsten van sociale investeringen. I. Doorten en R. Rouw (red.). (2006)
- Eigen verantwoordelijkheid: bevrijding of beheersing? R. Ossewaarde. (2006)
- Democratie voorbij de instituties. Vooronderzoek van de Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling. (2006)
- Horizontale verantwoording bij ZBO's en agentschappen. T. Schillemans. (2005)
- Tussen zorgen en begrenzen. Over de aanpak van delictplegers met psychi(atri)sche problemen. D. Graas en R.Janssens. (2005)
- Gezin anno nu. M. Distelbrink, N. Lucassen en E. Hooghiemstra. (2005)
- Tussen vangnet en trampoline. Over de inzet van publieke middelen voor participatie en zekerheid. H.Adriaansens, K. van Beek en R. Janssens. (2005)
- Preventiebeleid. Een verkennende achtergrondstudie. R. Torenvlied en A. Akkerman. (2005)
- Over insluiting en vermijding. Twee essays over segregatie en integratie. J. Uitermark en J.W. Duyvendak; P. Scheffer. (2004)
- "Nee, ik voel me nooit onveilig". Determinanten van sociale veiligheidsgevoelens. H. Elffers en W. de Jong. (2004)
- Ouderen en maatschappelijke inzet. K. Breedveld, M. de Klerk en J. de Hart. (2004)
- Financiële prikkels voor werknemers bij uittreding. I. Groot en A. Heyma. (2004)
- Sociale veiligheid vergroten door gelegenheidsbeperking: wat werkt en wat niet? K. Wittebrood en M. van Beem. (2004)
- Inburgering. Educatieve opdracht voor nieuwkomer, overheid en samenleving. (2003)

Publicaties van de Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling zijn te downloaden via www.adviesorgaan-rmo.nl.

Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling

De Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (RMO) werkt aan nieuwe concepten voor de aanpak van sociale vraagstukken. De raad is:

prof. mr. Maurits Barendrecht

prof. dr. Anneke van Doorne-Huiskes

prof. dr. Paul Frissen

mr. Sadik Harchaoui (voorzitter)

drs. José Manshanden

prof. dr. Lucas Meijs

prof. dr. Micha de Winter

dr. Rienk Janssens is algemeen secretaris van de raad.

De RMO is bij wet ingesteld op 1 januari 1997. Zijn formele opdracht luidt: 'de regering en de beide kamers der Staten-Generaal te adviseren over de hoofdlijnen van beleid inzake de gevolgen van maatschappelijke ontwikkelingen voor zover deze van invloed zijn op de participatie van burgers in en de stabiliteit van de samenleving'.

Parnassusplein 5
Postbus 16139
2500 BC Den Haag
Tel. 070 340 52 94
Fax 070 340 54 46
rmo@adviesorgaan-rmo.nl
www.adviesorgaan-rmo.nl

Colofon

Polariseren binnen onze grenzen (advies 46)
Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling

ISBN 978 90 8850 103 6
NUR 775/740

Foto omslag
© Jacqueline Abromeit (BigStockPhoto.com)

Vormgeving
Marc Horvat, Uitgeverij SWP

Opmaak binnenwerk
2-D'sign, Amersfoort

Uitgever
Ingrid de Jong

Voor informatie over overige uitgaven van Uitgeverij SWP:
Postbus 257, 1000 AG Amsterdam
Telefoon: (020) 330 72 00
Fax: (020) 330 80 40
E-mail: swp@mailswp.com
Internet: www.swpbook.com

Bijlage 1: Polarisatiekaart

Deze kaart vormt de aanzet tot een advies van de RMO. De kaart zijn geïnventariseerd in twee denkessays met de kaart weerspiegelt hun inzichten. Met dan

Bij deze kaart is de volgende definitie "Proces waarin twee groepen komen te staan o

Wat zijn de voor- en nadelen van polarisatie in Nederland?

Voordelen

- Partijen moeten zich bezinnen op hun positie en hun argumentatie verbeteren.
- Compromissen sluiten in achterkamertjes heeft minder kans, dat maakt de politiek transparanter.
- Polarisatie maakt duidelijk waar de scheidslijnen lopen in de samenleving.
- Het publieke debat wordt levendiger, waardoor de betrokkenheid van burgers toeneemt.
- Tegenstellingen worden blootgelegd en bespreekbaar, dat versterkt de democratie.
- Polarisatie dwingt partijen om zich te bezinnen op hun eigen positie en om hun argumentatie te verbeteren.
- De media trekken meer consumenten en krijgen meer kans om zich te profileren.

Nadelen

- Politieke tegenstellingen leiden tot een instabiel politiek stelsel, samenwerken is moeilijker.
- Polarisatie leidt tot populistische leiders en symboolpolitiek, de inhoud wordt minder belangrijk.
- Een gebrek aan tolerantie binnen de partij en bij de partijleider vermindert de partijdemocratie.
- Debatten verharder en verenigen, de kwaliteit van de onderbouwing doet er niet meer toe.
- In de politiek ontstaat tunnelvisie, waardoor andere ideeën buitengesloten worden.
- Politici verliezen geloofwaardigheid bij burgers door extreme uitspraken en overdrijvingen.
- Polarisatie zal ertoe leiden dat meer politici en opiniemakers worden bedreigd door geweld.
- Politieke partijen of geestelijk leiders kunnen polarisatie exploiteren en versterken.
- Media en politiek grijzen elkaar, de ruimte voor genuanceerde boodschappen verdwijnt.
- De media worden zelf speler in de polarisatie en verliezen hun onafhankelijkheid.

Politiek en Media

Voordelen

- Polarisatie leidt tot verhoogde concurrentie en daarom misschien tot meer bedrijvigheid.
- Een aantal sectoren profiteert van polarisatie (media, advocatuur, beveiliging).
- Door polarisatie ontstaan eenduidige groepen en is marktgedrag beter voorspelbaar.
- Polarisatie leidt tot meer uitgesproken en zelfbewuste werknemers.
- Door polarisatie krijgen belangengroepen (zoals vakbonden) een belangrijker rol.

Nadelen

- Welzijn en welvaart worden beperkt omdat de samenwerking tussen groepen vermindert.
- Transactiekosten worden hoger, omdat mensen minder handelen op basis van vertrouwen.
- Mensen gaan extreem veel of juist heel weinig risico nemen, ook op financiële markten.
- Buitenlandse investeringen en toerisme kunnen afnemen vanwege polarisatie.
- Professionals (zorg, politie, onderwijs) hebben meer tijd nodig om wantrouwen te overwinnen.
- Mensen worden voorzichtig met kritiek en creativiteit, dat schaadt het concurrentievermogen.
- Polarisatie beïnvloedt de gezondheid negatief; dat leidt tot hogere zorgkosten.
- Het tegengaan van polarisatie legt beslag op schaarse publieke middelen.

Economie

Voordelen

- Polarisatie maakt inzichtelijk waar eventuele veiligheidsproblemen zitten, en zorgt voor extra ingrepen in de veiligheid.
- De extra nadruk op veiligheid kan leiden tot nuttige innovaties in de beveiligingsbranche.
- Polarisatie maakt dat bevolkingsgroepen zichzelf beter gaan beschermen.
- Groepen gaan zelf geweld disciplineren, omdat de macht van de groep toeneemt.
- Polarisatie leidt af van praktische problemen en kan op andere terreinen een veilig gevoel geven.

Nadelen

- Polarisatie vermindert het gevoel van veiligheid, mensen gaan zich risicomijdend gedragen.
- Polarisatie voedt haat en extremisme, dit leidt tot ongewenst gedrag en bedreigt de veiligheid.
- Polarisatie maakt dat sommige mensen gewelddadig worden.
- De samenleving verhardt als polarisatie leidt tot verscherping van het strafrecht.
- Internationale conflicten kunnen door polarisatie worden geïmporteerd.

Veiligheid

Polarisatie

De RMO over polarisatie. De voor- en nadelen op deze... met deskundigen op het gebied van polarisatie. Dank aan alle deelnemers voor hun denkwerk. Definitie van polarisatie gehanteerd: "Mensen steeds meer tegenover elkaar (in of worden gezet)".

Zijn de voor- en nadelen van polarisatie in Nederland?

Juridisch

Voordelen

- De rechterlijke macht wordt creatiever en zoekt nieuwe oplossingen, bijvoorbeeld mediation.
- De grenzen van de rechtstaat worden actiever verkend en zonnodig aangescherpt.
- Het vertrouwen in de rechterlijke macht neemt toe als polarisatie-conflicten goed worden opgelost.

Nadelen

- De rechtstaat wordt ondermijnd, bijvoorbeeld door maatregelen die de privacy inperken.
- Polarisatie kan een aanleiding vormen om de vrijheid van meningsuiting te beperken.
- Het maatschappelijk fatsoen juridiseert, dat verhoogt de druk op het justitiële apparaat.
- Polarisatie werkt klassenjustitie in de hand: vooroordelen zorgen voor strengere straffen.
- Het respect voor gerechtelijke uitspraken neemt af; omdat verliezers zich vaker onheus behandeld voelen.
- Politici voelen zich door polarisatie soms gedwongen uitspraken te doen over de rechtspraak, dat vermindert de scheiding der machten.
- De kans op gelegenhedswetgeving en verscherping van de strafbepaling neemt toe.
- Maatregelen als reactie op polarisatie (verbod op islamitische scholen) kunnen tot wettelijke ongelijkheid leiden.

Sociaal

Voordelen

- Bij polarisatie worden problemen blootgelegd en dat maakt ook de oorzaken inzichtelijk.
- De samenleving wordt transparanter: tegenstellingen en extreme groepen worden zichtbaar.
- Polarisatie versterkt de sociale samenhang binnen bevolkingsgroepen.
- Polarisatie is soms een (noodzakelijke) stap in de emancipatie van minderheden; zij gaan daardoor hun identiteit bewuster aanzetten.
- Polarisatie activeert mensen, omdat gewoontes en routines worden doorbroken.
- Polarisatie laat inzien dat voor tolerantie meer nodig is dan enkel onverschilligheid.
- Polarisatie maakt posities helderder, mensen worden over elkaars ideeën aan het denken gezet.

Nadelen

- Polarisatie leidt tot wantrouwen en uitsluiting; bevolkingsgroepen leven meer gesegregeerd.
- Het melden van misstanden binnen de groep vermindert, omdat dit wordt gezien als verraad.
- Sommige groeperingen zullen het collectieve sociale contract opzeggen.
- Door polarisatie neemt de tolerantie af: men vindt dingen sneller dan voorheen onacceptabel.
- Zelfgenoegzaamheid neemt toe door polarisatie, mensen zien succes als hun verdienste.
- Polarisatie geeft een veelheid aan tegengestelde geluiden, dit draagt bij tot normonzekerheid.
- Polarisatie roept emotie op en dat staat een rationele discussie in de weg.
- Polarisatie bevestigt clichés en stereotyperingen, deze zijn moeilijk te doorbreken.
- De media gaan zaken ongenueanceerder voorstellen en informatie gaat verloren.

Persoonlijk

Voordelen

- Door polarisatie identificeren mensen zich sterker met een groep: dat biedt houvast.
- Trots op het lidmaatschap van de eigen groep neemt toe.
- Je hard uitspreken tegen de andere groep kan binnen de groep extra status opleveren.
- De perceptie van de werkelijkheid is eenvoudiger, mensen kunnen daardoor sneller beslissen.
- Polariseren is stoer, opwindend, spannend en biedt vermaak.

Nadelen

- Polarisatie leidt aantoonbaar tot spanning, depressie, agressie, zelfisolatie en fysieke klachten.
- Door toegenomen identificatie met de groep voelen mensen zich afhankelijker en nemen zij moeilijker afstand van de groep; zij verliezen hun gevoel van zelfbeschikking.
- Individueel moet voldoen aan groepsnormen waardoor emancipatie minder acceptabel wordt.
- Mensen voelen zich eerder tekortgedaan: ze krijgen het gevoel recht te hebben op alles.
- Door polarisatie worden mensen gedwongen om te kiezen, twijfel is niet meer mogelijk.

